

МІКРОТОПОНІМІЯ ХАРКІВЩИНИ XIX СТОЛІТТЯ

1. Вступ

Онiми здавна привертали увагу дослідників. Тривалий час об'єктом уваги науковців були антропонiми, гiдронiми, ойконiми тощо. Упродовж останнiх десятилiть помітно зростає інтерес до дослідження назв дрібних географічних об'єктів як одного з репрезентантів онімного простору мови.

На сьогодні в українській ономастиці проведено комплексне дослідження мікротопонімів Підгір'я (О. Михальчук), Чернівецької області (І. Чеховський), Поділля (О. Заїнчковська, Н. Лісняк), Львівщини (Н. Сокіл, Н. Яніцька, О. Проць, О. Мосур), Рівненщини (Я. Пура), Кіровограда (Р. Ляшенко), басейну річки Ужа (В. Баньої), Покуття (Л. Білінська), Уманщини (О. Василик), Південно-Західного Опілля (О. Лужецька), Хмельниччини (І. Ординська, Я. Янчишина). Опубліковано й кілька лексикографічних праць: «Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель» (Словник, 2006), «Словник мікротопонімії Черкащини» (Словник, 2010), «Словник мікротопонімів і мікрогідронімів Ровенщини» (Словник, 2016). Окремі розвідки присвячені мікротопонімії Донеччини (Отин, 2014; Сегін, 2021). Наразі мікротопоніми вивчають здебільшого з погляду синхронії, проте важливим є дослідження мікротопоназв із залучен-

ням діахронного аспекту. Як слушно зауважила О. Мосур, аналіз особливостей української історичної мікротопонімії залишається поза увагою мовознавців (Мосур, 2019, с. 1240). З цього погляду мікротопоніми вивчали І. Чеховський, О. Василик, О. Мосур, а також частково В. Баньої, Н. Сокіл, Н. Лісняк, О. Лужецька та ін. Зважаючи на незначну кількість праць, присвячених цій проблемі, одним із нагальних завдань мікротопоніміки видається опрацювання писемних пам'яток. Загалом українську мікротопонімію науковці лише частково зібрали й проаналізували (Проць, 2011, с. 3), оскільки «такі найменування сходу України [...] вивчали епізодично, поверхнево» (Сегін, 2021, с. 142). Одним із таких регіонів є Харківська область. Територія Харківщини з давніх часів і до сьогодні залишається об'єктом уваги лінгвістів. Наразі досліджено гідроніми, ойконіми (І. Муромцев, Є. Отін, К. Першина, Ю. Абдула, Є. Ткаченко та ін.). Якщо офіційні оніми докладно проаналізовано на рівні монографій, дисертацій, зафіксовано в словниках, то неофіційні назви потребують спеціальних комплексних розвідок. Зокрема, актуальним є ретельне вивчення мікротопонімів, адже в них зафіксована різноманітна інформація про специфіку рельєфу, історію заселення регіону, суспільно-економічний розвиток краю, поведінку, матеріальну й духовну культуру народу, загальнонаціональні й регіональні етнічні особливості, зв'язки з іншими народами тощо. Мікротопоніми якраз є тими національно маркованими одиницями, у яких відображено природно-географічні, культурні, світоглядні, мовні умови формування й становлення народу. Особливо ці питання актуальні нині, у період боротьби за право існування українського етносу, за українську національну ідентичність. За словами Пола Вудмана, інстинктивне прагнення називати

місця й об'єкти походять із нашої потреби надати їм індивідуальності. Нам потрібна ця ідентичність, щоб організувати наше життя і наші соціальні структури, [...] розпізнавши щось як місце або об'єкт, ми проектуємо на нього ідентичність, присвоюючи йому ім'я (Woodman, 2014, с. 7). Тому є нагальна потреба в опрацюванні, уведенні до наукового обігу та укладанні монографічного опису мікротопонімів Харківщини в семантичному, структурно-словотвірному та лінгвокультурологічному аспектах. Запропонована розвідка є вагомим доповненням у дослідженні українських історичних регіональних онімів.

Джерельною базою пропонованого дослідження слугує онімний матеріал пам'ятки «Списки населённых мест Российской империи (Т. XLVI. Харьковская губерния)». Методом вибірки мікротопонімів із зазначеного джерела зафіксовано 501 назву дрібних географічних об'єктів.

У лінгвістичній літературі наявні різні підходи до трактування поняття *мікротопонім* (Баньої, 2009; Карпенко, 2004, с. 345; Лісняк, 2004; Мосур, 2019; Подольская, 1965 с. 209; Сокіл, 2008; Суперанская, 1964, с. 8 та ін.). Представники вузького підходу наголошують на тому, що такі найменування виникають у місцевому мовленні, обов'язковою умовою є те, що це мають бути неофіційні, народні назви, які переважно ніде не зафіксовані й функціонують лише в мовленні місцевих жителів (В. Баньої, О. Заїнчковська, Т. Поляруш, Н. Сокіл та ін.). У широкому розумінні такими вважають власні назви невеликого географічного об'єкта водного / підводного, просторового, рельєфного або підземного характеру, а також денотата, пов'язаного з місцем поселення людей (Ординська, 2020, с. 5). Відповідно до такого розуміння мікротопоніма частина дослідників зараховує до таких і назви річок, міст,

сіл, селищ, вулиць, площ тощо (І. Ординська, Р. Ляшенко та ін.). Досить часто ономасти в дефініціях перераховують ті денотати, найменування яких кваліфікують як мікротопоніми (Баньої, 2009; Лісняк, 2004 та ін.). Дослідниця історичної мікротопонімії О. Мосур на основі аналізу поглядів мовознавців щодо переліку географічних об'єктів, власні назви яких доцільно вважати мікротопонімами, і беручи до уваги той факт, що «цей перелік може [...] поповнюватися назвами інших об'єктів», він «залежить від географічного середовища і в кожному мікрорайоні певної території може відрізнятися своїми особливостями» (Подольская, 1965, с. 209), від ступеня розвитку господарства (Поспелов, 1967, с. 23) до мікротопонімів зараховує:

- 1) назви частин населеного пункту (назви кутів, нив, присілків, хуторів, вулиць, окремих місць локального значення), назви меж між населеними пунктами;
- 2) номінації шляхів сполучення (назви доріг, шляхів, трактів, перехресть та ін.);
- 3) найменування дрібних географічних об'єктів, пов'язаних із господарською діяльністю людей (найменування полів, пусток, пасовищ, сіножатей тощо);
- 4) назви рослинного покриву (назви лісів, чагарників, салів, зрубів, поодиноких дерев);
- 5) номінації, що позначають особливості рельєфу місцевості (назви ярів, гір локального значення, пагорбів, рівнин тощо);
- 6) назви невеликих водойм (найменування боліт, озер, саджавок, потоків та ін.);
- 7) назви споруд, будівель локального значення (найменування церков, монастирів, корчм, browарень тощо) (Мосур, 2019, с. 27–28).

Загалом поділяючи такий підхід, вважаємо за необхідне висловити певні міркування. Назви, якими послуговуються мовці, можуть мати офіційний і неофіційний статус. Як зазначає Н. Сокіл-Клепар, мікротопоніми – це переважно неофіційні одиниці, що насичують усне спілкування (Сокіл-Клепар, 2017, с. 292), пор.: вул. *Херсонська* (офіційна назва, м. Слов'янськ) – вул. *Циганська* (неофіційна назва вулиці Херсонської). Неофіційні назви вулиць, які ніде не зафіксовані, зараховуємо до мікротопонімів. Щодо офіційної назви, то підтримуємо думку О. Суперанської і вважаємо, що такі оніми належать до урбанонімів (Суперанская, 1964, с. 8).

Як відомо, у ХІХ столітті в Лівобережній Україні та Слобожанщині значного поширення набули хутори, вони були одним із основних видів поселень того часу й часто досить різні за розмірами: «иногда онъ [хутир] состоитъ изъ немногихъ дворовъ, а иногда изо ста и болѣе» (ХГ СНМ, с. ХСV). Тому, зважаючи на це, а також інші чинники, солідарні з поглядами тих мовознавців, які власну назву будь-якого поселення (міста, селища, села, виселка, хутора) вважають ойконімом (Горпинич, Клименко, 2004 с. 431–432 та ін.). Як відомо, на сучасному етапі назви невеликих поселень, зазвичай хуторів, виселків трансформувалися в кутки, частини села, міста або інші природні реалії.

2. *Списки населённых мест Российской империи* *(Харьковская губерния)* як джерело вивчення мікротопонімії

Одним із джерел вивчення історичних онімів, зокрема такого важливого розділу ономастики, як топонімія, є писемні пам'ятки. Про важливість писемних пам'яток для

досліджень власних назв неодноразово наголошували в науковій літературі (Мосур, 2019; Худаш, 1977 та ін.). З історичних документів для вивчення історичних онімів найбільшу цінність завжди становлять ті, які є багатими на онімний матеріал. Насамперед цим вимогам відповідають різні феодальні статистичні джерела, якими є так звані люстрації, інвентарі, поборові реєстри та поземельні кадастри чи так звані ґрунтові метрики (Худаш, 1977, с. 35). Таким цінним джерелом для ономастичних досліджень є й ХГ СНМ, виданий у 1869 році. Згадана пам'ятка – джерело досліджень ойконімів, гідронімів, а також на її сторінках зафіксовано історичні мікротопоніми. Територія Харківської губернії – це етнічні українські землі, на яких проживали українці, проте ця територія входила в ХІХ ст. до складу Російської імперії. Як відомо, кожна імперія намагалася своїми способами й засобами маркувати топонімний простір захоплених територій. На думку А. О. Білецького, ономастичний матеріал треба досліджувати у зв'язку із загальною історією як мовних, так і позамовних (екстралінгвальних) феноменів (Білецький, 1966, с. 15). До мовних особливостей зараховуємо специфіку структури історичних мікротопонімів та їхніх твірних баз. До позамовних феноменів – письмовий (текстовий) спосіб побутування пропріативів, зокрема й мовне оформлення автохтонних назв у пам'ятках, написаних іншими мовами або виданих в інших державах. Аналіз зібраного матеріалу дає змогу виокремити частину українських простонародних назв дрібних географічних об'єктів, зафіксованих у формі, ідентичній з українським прочитанням, вимовою (*балка Кибиняча, Холодний яръ, Пивнева Балка, Чайчин Яръ, Березовый Яръ, Ворожба (станція), Бурячиха (став), Макариха (колодязь), На Гадячъ (тракт), Моховище*

(торф'яник), *Богданова балка* (урочище), *Чайчина Вершина* (урочище), *Ставъ* та ін.), відповідно до діалектних особливостей слобожанської говірки (*овраг Терновий* та ін.), зрусифіковані записи (*Торское городище*, *Закобилье* (урочище), *Салтовская дорога*, *урочище Рясное*, *урочище Рудое*, *Куцяя балка* (урочище), *Колесникова Вершина*, *Ковалевскій яръ* (урочище), *Большой Яръ*, *озеро Муховатое* та ін.), з-поміж яких упадає в око послідовне використання посесивних назв на **-ов**, **-ев** (*Басовъ яръ* (урочище), *Бакаевъ шляхъ*, *Бусовъ Яръ*, *Ковалевъ* (пор. рос. кузнец) *Яръ* (урочище), *Савченковъ байракъ* (урочище), *Довбієвъ* (укр. довбати – рос. долбитъ) *яръ* (урочище) та ін.) та явно російські географічні терміни (*прудъ* (у значенні 'те саме, що став') *Селянскій* (пор. рос. крестьянский), *источникъ Голубъ*, *крѣпость Нехорошенка* (прізвища на -енко в російській мові є невідмінюваними, оскільки вони для неї чужі) та ін.). У зв'язку з використанням для дослідження мікротопонімів таких джерел, як слушно зауважує М. Л. Худаш, перед дослідником постає питання: як графічно передавати матеріал. За словами мовознавця, оніми писемних пам'яток у роботі доцільно відображати в оригінальній формі, оскільки за цієї умови існує гарантія від можливих помилок та суб'єктивної оцінки фонетичної й морфологічної структури власної назви (Худаш 1977, с. 43).

Онiми історичних пам'яток неодноразово ставали об'єктом вивчення мовознавців (Д. Бучко, О. Мосур, Н. Сокіл, Є. Ткаченко, І. Фаріон, І. Чеховський та ін.). ХГ СНМ, виданий центральним статистичним комітетом Міністерства внутрішніх справ, містить опис меж губернії, сухопутних шляхів сполучення, народонаселення, сільськогосподарської промисловості, торгівлі, народної про-

світи, статистики злочинів, топографічний, гідрографічний і етнографічний огляди, геогностичний та історичний нариси, а також докладні дані про поля, луки, дороги, ліси, перелік географічних термінів Харківської губернії, відповідно така пам'ятка містить багато найменувань мікрооб'єктів.

Як відомо, у 1830-х роках Україну було розділено на дев'ять губерній, які становили три окремих регіони. До Лівобережної України входили Чернігівська, Полтавська та Харківська губернії. Кожна губернія була поділена на повіти, що об'єднували міста й села (Субтельний, 1991, с. 187). У ХІХ столітті терени Харківської губернії було поділено на 11 повітів: Харківський, Охтирський, Богодухівський, Валківський, Вовчанський, Зміївський, Ізюмський, Куп'янський, Лебединський, Старобільський і Сумський. За сучасним адміністративно-територіальним поділом це територія Харківської, частини Сумської, Донецької й Луганської областей.

Унаслідок аналізу тексту ХГ СНМ виявлено такі групи номінованих об'єктів:

- 1) назви річок: *Айдарь* (Стрб, с. 147), *Липчикь* (Хр, с. 21), *Ольшанка* (Хр, с. 8), *Плотва* (Ввч, с. 66), *Съверный Донець* (Із, с. 2, 87; Зм. с. 4; Ввч, с. 60), *Торець* (Із, с. 4), *Бабирька* (Влк, с. 50), *Бахмуть* (Із, с. 107) та ін.;
- 2) назви населених пунктів (3475 онімів), серед яких фіксуємо назви хуторів (хут. каз. *Федорцовъ* (Хр, с. 12), хут. вл. *Шляховой* (Ввч, с. 67)), слобід (слоб. каз. *Голубовка* (Стрб, с. 161), слоб. вл. *Варваровка* (Стрб, с. 160)), сіл (с. вл. *Алексѣвка* (Хр, с. 5), сел. каз. *Романенково* (*Романовка*) (Стрб, с. 149)), міст (*Харьковъ* (Хр, с. 1), *Изюмъ* (Із, с. 2), *Богодуховъ* (Бгд, с. 2), *Чугуевъ* (с. 4), *Славянскъ* (Із, с. 4), *Бълополье* (Сум, с. 3) та ін.).

У зазначеному джерелі ХІХ ст. виявлено й назви дрібних географічних об'єктів, серед яких виокремлюємо:

- 1) назви балок: *Мокрый Жихарь* (хут. каз. Федорцовъ, Хр, с. 12), *балка Ровчаковая* (хут. вл. Александровка (Ривчаковъ, Болдыревка), Куп, с. 115), *балка Кибиняча* (с. каз. Преображенское (Кибинячье), Зм, с. 71);
- 2) назви ручаїв: *Берестокъ* (хут. каз. Степаненковъ, Хр, с. 6), *Камышеваха* (д. каз. Камышеваха, Хр, с. 17), *Бурячиха* (хут. каз. Лещенковъ, Хр, с. 6), *Ольховка* (хут. вл. Римаренковъ, Хр, с. 22) та ін.;
- 3) назви ставків: *прудь Бурлучанскій* (д. вл. Григоровка, Ввч, с. 67), *прудь Маслаковъ* (хут. вл. Гребельки, Охт, с. 30), *прудь Ковалевскій* (хут. вл. Нижне-Яблочный, Бгд, с. 41) та ін.;
- 4) назви ярів: *Суходоль* (слоб. каз. Чебановка (Чабановка), Стрб, с. 159), *Холодный яръ* (хут. вл. Дорошевскій, Из, с. 101), *яръ Литвиновъ* (хут. каз. Литвиновъ, Стрб, с. 148) та ін.;
- 5) назви урочищ: *Савченковъ байракъ*, урочище (хут. каз. Савченковъ, Влк, с. 51), *урочище Брижановское* (хут. каз. Брижановскій, Влк, с. 49), *Гольий Яръ*, урочище (хут. вл. Прошкинъ, Ввч, с. 65), *Свинаревка* (хут. вл. Еленскій (Свинаревъ), Влк, с. 52) та ін.;
- 6) назви джерел: *родникъ Нехаевъ* (хут. каз. Нехаевъ, Стрб, с. 152), *родникъ Просяной* (слоб. каз. Просяная, Стрб, с. 152), *родникъ Меженскій* (хут. каз. Лимаревъ, Стрб, с. 152) та ін.;
- 7) назви колодязів: *Макариха* (хут. вл. Макаровскій, Хр, с. 6), *колодець Бѣлый* (с. вл. Бѣлий Колодезь, Ввч, с. 69), *Колодець* (хут. каз. Бѣликовскій, Хр, с. 5) та ін.;
- 8) назви лісів: *Маяцкая засѣка* (ХГ СНМ, с. ХХІХХ), *Байракъ Сухой* (сел. каз. Макортетино, Стрб, с. 146),

Романовськіе Ставки (сел. каз. Романенково (Романовка), Стрб, с. 149);

- 9) назви озер: *Ръпное* (ХГ СНМ, с. XVII), *Лиманъ* (хут. вл. Синельниковъ, Ввч, с. 60; слоб. каз. Лиманъ (съ хутором Долгалевымъ), Зм, с. 82; слоб. вл. Лиманъ, Із, с. 108), *озеро Сеньковськое* (хут. каз. Сеньковка, Куп, с. 125) та ін.;
- 10) назви протоків: *Васюковка* (с. каз. Никифоровка (Макогоновка), Із, с. 104), *протокъ Луговой* (д. вл. Мирный Курганъ, Із, с. 107), *протокъ Камышевахскій* (слоб. каз. Малая Камышеваха, Із, с. 91) та ін.;
- 11) назви шляхів: *Изюмская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Зеньковскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI), *Екатеринославскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI; Хр, с. 9; Влк, с. 48), *Краснокутская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Бгд, с. 36) та ін.;
- 12) назви церков, монастирів, городищ: *Покровская церковь* (ХГ СНМ, с. XXIXX), *Святогорскій монастирь* (ХГ СНМ, с. XII), *Чугуевское городище*, *Торское городище* (ХГ СНМ, с. XXXVII) та ін.;
- 13) назви гір: *Святые горы* (ХГ СНМ, с. V);
- 14) назви мостів, переправ, ферм, гребель: *верхний Чугуевскій мостъ* (ХГ СНМ, с. XII), *нижний Чугуевскій мостъ* (ХГ СНМ, с. XII), *Боровскій перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Харьковская учебная ферма* (ХГ СНМ, с. IX), *Изюмская переправа* (ХГ СНМ, с. XXVIII);
- 15) назви фортець: *Слободская крѣпость* (ХГ СНМ, с. XXIXX), *Спѣваковка* (ХГ СНМ, с. XXIXX), *крѣпость Васильевская* (ХГ СНМ, с. XXIXX), *крѣпость Нехорошенка* (ХГ СНМ, с. XXIXX) та ін.;
- 16) торф'яників: *Моховище* (с. Великій Бобрикъ, ХГ СНМ, с. IX), *Галина* (слоб. Сумская Ворожба, ХГ СНМ, с. IX), *Сухой Лиманъ* (ХГ СНМ, с. IX) тощо.

Переважно одні й ті ж мікротопоніми в межах досліджуваної пам'ятки залишаються незмінними. Водночас на прикладах поодиноких найменувань спостерігаємо, що мікротопоназви зазнають змін. У такому разі варто фіксувати модифікації назви об'єкта. Питання варіантності на матеріалі топонімів і мікротопонімів аналізували О. Заїнчківська, Ю. Карпенко, В. Лучик, Н. Сокіл-Клепар, О. Мосур та ін. У цих студіях дослідники окреслили чинники варіювання мікротопонімів (О. Мосур, Н. Сокіл-Клепар). На думку О. Тараненка, варіанти мікротопоніма – це видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують її фонемну, морфемну, лексичну, морфологічну, синтаксичну структури, місце наголосу, порядок слів зі збереженням денотативної тотожності. Дослідник виокремив акцентуаційні, орфоепічні, орфографічні, фонетичні, словотвірні, лексичні, морфологічні, синтаксичні та комбіновані варіантні одиниці (Тараненко, 2004, с. 62–63).

У зібраному матеріалі виявлено найбільшу кількість лексичних варіантів назв мікрооб'єктів, які, за словами О. Мосур, є однією з особливостей мікротопонімії (Мосур, 2019, с. 186): *Безамъ, торф'яник (ХГ СНМ с. IX) / близь слободы Нижней Сыроватки, торф'яник (ХГ СНМ с. IX), по дорогъ изъ Харькова въ Богодуховъ, міст (ХГ СНМ с. XIV) / у Синолицовки, міст (ХГ СНМ с. XIV), ложе Донца, долина (ХГ СНМ с. XVI) / у Изюма ниже Донца, долина (ХГ СНМ с. XVI) / между Привольнымъ и Дядиной, долина (ХГ СНМ с. XVI), Галина, торф'яник (ХГ СНМ с. IX) / близь Сумской Ворожбы, торф'яник (ХГ СНМ с. IX)*. На думку О. Мосур, мотиви подвійної мотивації історичної онімії важко з'ясувати (Мосур, 2020, с. 187). Іноді лексичне варіювання може залежати від місця розташування

номінатора. Залежно від пріоритетності напряму шлях називають *трактомъ Сумско-Суджанскимъ* (ХГ СНМ с. XXVII) або *трактомъ Курскимъ* (ХГ СНМ с. XXVII), *Роменской транспортной дорогой* (ХГ СНМ с. XXVIII, Лбд, с. 137) або *трактомъ на Рубановку и Недригайловъ* (ХГ СНМ с. XXVIII), *Одесско-Кіевскимъ почтовымъ трактомъ* (ХГ СНМ с. XXV) або *Полтавскимъ почтовымъ трактомъ* (Хр., с. 8).

Фіксуємо й словотвірні варіанти відонімних мікротопонімів, утворених суфіксальними способом із різними дериваційними формантами: **-овк-** (**-евк-**), **-ев / -ськ-:** *Журавлевка*, урочище (хут. вл. Пантелеймоновъ, Хр, с. 18) / *Журавлевское*, урочище (хут. вл. Зарайскій (Райскій), Хр, с. 18), *Спѣваковка*, фортеця (ХГ СНМ с. XXIX) / *крѣпость Спѣваковская* (ХГ СНМ с. XXIX), *Бакаевъ шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII) / *Бакаевскій шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII).

Морфологічними паралелями мікротопоназв кваліфікуємо варіювання морфологічної категорії. На досліджуваній території такі приклади є поодинокими: *отвершокъ рѣчки Болгары* (хут. каз. Петренковъ 1-й, Влк, с. 55) / *отвершокъ рѣчки Болгаръ* (Влк, с. 55).

Опрацювання історичної мікротопонімії досліджуваної пам'ятки дозволяє виокремити й графічні варіанти назв мікрооб'єктів: *Березовый Яръ* (с. каз. Влѣзки, Лбд, с. 134) / *Семеновскій яръ* (д. каз. Гончаровка, Лбд, с. 131), *Ковалевъ Яръ*, урочище (хут. каз. Кабановскій, Влк, с. 50) / *Ковшуновъ яръ*, урочище (хут. каз. Ковшуновъ, Хр, с. 14), *Орѣховая вершина*, урочище (хут. каз. Бугаевъ, Хр, с. 14) / *Чайчина Вершина*, урочище (хут. каз. Сапуновъ, Влк, с. 48), *Голая Балка* (хут. вл. Полтавскій (Голая Балка), Стрб, с. 151) / *Куцяя балка*, урочище (хут. каз. Гузієвъ, Влк,

с. 51). В окремих випадках виявлено зміну порядку розташування компонентів мікротопоніма: *Московско-Харьковское шоссе* (ХГ СНМ, с. XXV) / *трактъ Харьковско-Бьлгородскій* (ХГ СНМ, с. XXV).

3. Лексико-семантичні особливості мотивувальних основ мікротопонімів

Лексико-семантичний аналіз назв мікрооб'єктів дає змогу виявити твірні форми регіональної мікротопонімії та встановити смислові зв'язки в системі територіальних найменувань. Розподіл їх за групами спирається безпосередньо на диференціацію їхніх денотатів. Кожна така система назв належить до конкретної предметно-поняттєвої сфери, відрізняючись тільки тематичною близькістю значень. Функціональна специфіка моделі «апелятив – мікротопонім» базується на тому, що в мікротопонімі переважає номінативно-дейктичний аспект, а в загальній назві – сигніфікативно-логічний.

Зібрані назви мікрооб'єктів аналізованої пам'ятки за семантикою базових лексем поділяємо на відапелятивні та відонімні власні найменування. Відапелятивні назви вважають найдавнішими, однак не найпродуктивнішими в топонімії (Бучко, 1992, с. 16). Аналіз матеріалу засвідчує продуктивність відапелятивних власних найменувань.

3.1. Відапелятивні мікротопоніми

Відапелятивні мікротопоніми Харківщини представлені різними тематичними групами та підгрупами загальних назв, серед яких особливе місце в мікротопоніміконі дослі-

джуваного регіону посідає географічна лексика, вона становить основне джерело продукування назв поселень. За словами Е. Мурзаєва, немає або майже немає країн чи мов, де б загальні географічні назви не брали участі у творенні власних (Мурзаєв, 1974, с. 97). Географічній термінології присвячено низку праць (Т. Марусенко, О. Черепанова, Т. Громко, В. Лучик, Т. Поляруш, О. Данилюк та ін.). На думку Т. Поляруш, перехід географічних термінів у власну назву об'єкта спостерігається найчастіше тоді, коли цей об'єкт одиничний у певній місцевості і не має собі подібних. Звідси виникає потреба якось вирізняти його, а від інших його вирізняє вже сам географічний термін (Поляруш, 2009, с. 378). Окрім географічних термінів, основою для творення мікротопонімів є й загальні назви іншої семантики.

3.1.1. Мікротопоніми, похідні від географічних апелятивів на позначення різного характеру підвищень

Групу мікрооб'єктів, основи яких відображають різного роду підвищення, утворюють поодинокі деривати (4 оніми) з такими лексемами, як **гора** 'підвищення на поверхні рівнини', 'невелике підвищення' (Дан., с. 26); *горá* 'значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень' (СУМ, I, с. 124): *Кобцовая Гора*, урочище (хут. каз. Бучный Рогъ, Влк, с. 51), *Святые горы* (ХГ СНМ, с. VII), **курган** 'насип над стародавньою могилою; високий земляний насип при дорозі на кордоні; горб, гірка, що нагадують насип' (СУМ, IV, с. 406): *Змієвъ курганъ* (ХГ СНМ, с. XXXVII), **вал** 'високий земляний насип навколо поселення, міста або фортеці для захисту від ворога' (СУМ, I, с. 283), 'довгий природний земляний насип', 'невелике підвищення' (Личук, с. 43): *Завалы*, ставок (с. вл. Пань-Ивановка, Хр, с. 8).

3.1.2. Мікротопоніми, похідні від географічних апелятивів на позначення зниженого рельєфу

Група мікротопонімів, мотивованих апелятивами для опису низин, є найбільш продуктивною і нараховує 110 одиниць, що становить 21,9 % від загальної кількості. Це можна пояснити природно-географічними характеристиками степового регіону: рівнинна місцевість із невеликими пагорбами й великою кількістю різних долин. Вона об'єднує мікротопоназви з такими основами: **байрак, балка, вершина, долина, лог, окіп, овраг, поділ, суходіл, яр.**

Найбільшу кількість назв дрібних географічних об'єктів зниженого рельєфу репрезентують деривати з лексемою **яр** – 'велика балка або суходіл з донними вибалками' (44 мікротопоніми): *Березовый Яр* (с. каз. Влѣзки, Лбд, с. 134), *Верхне-Студенецькій Яр* (хут. вл. Ново-Александровській, Стрб, с. 149), *Басовъ яръ*, урочище (хут. каз. Олійників, Хр, с. 14), *Бузовской яръ*, урочище (хут. вл. Бузовъ, Ввч, с. 67), *Глибокій яръ*, урочище (хут. каз. Усовъ, Хр, с. 18; д. вл. Федоровка, Лбд, с. 132), *яръ Литвиновъ* (хут. каз. Литвиновъ, Стрб, с. 148), *Большой Яръ*, ставок (хут. вл. Караванъ Большой (Бедрягинъ), Хр, с. 10), *Весельй яръ*, урочище (хут. вл. Весельй (Иваненковъ), Зм, с. 84) та ін.

У межах зібраного матеріалу лексема **балка**, яку тлумачать як 'яр із пологими схилами' (СУМ, I, с. 96), формує 25 дериватів на позначення таких мікрооб'єктів, як балка, урочище, яр: *Голая Балка* (хут. вл. Полтавській (Голая Балка), Стрб, с. 151), *Богданова балка*, урочище (хут. каз. Прусовъ, Влк, с. 52), *Ивановская балка*, урочище (хут. каз. Должанській Валков. уезд, с. 51), *Куцяя балка*, урочище (хут. каз. Гузієвъ, Влк, с. 51), *Минкина балка*, урочище

(слобода каз. Минковка, Влк, с. 50), *Калинова балка*, яр (хут. вл. Калинова Балка, Стрб, с. 147) та ін.

Продуктивними виявилися назви, утворені від лексеми **овраг**, яку тлумачать як ‘площа із заглибленим місцем’, ‘яр’ (Словник, с. 246). У мікротопоніміконі Харківщини виявлено 23 утворення з аналізованим номеном: *овраг Каменючий* (хут. каз. Рудевъ, Стрб, с. 146), *оврагъ Боярській* (сц. вл. Александровское (Леонтьевка), Стрб, с. 159), *оврагъ Володинъ* (слоб. вл. Варваровка, Стрб, с. 160), *оврагъ Каменный* (сел. каз. Каменное, Стрб, с. 159), *оврагъ Круглый* (хут. каз. Рудевъ, Стрб, с. 146), *оврагъ Лозовой* (слоб. каз. Лозовенька, Зм, с. 77), *оврагъ Терновый* (хут. каз. Рудевъ, Стрб, с. 146) та ін.

Незначну кількість мікротопонімів (до чотирьох одиниць) зафіксовано від географічних термінів **байрак**, який реалізується у значенні ‘неглибоко врізаний яр на схилі, порослий лісом та чагарниками’, ‘глибока довга западина зі стрімкими берегами, вибоїна від дії талих вод’ (СУМ, I, с. 91; Словник, с. 23): *Рудой Байракъ*, урочище (хут. каз. Рудый Байракъ (Карнѣнковъ), Влк, с. 46), *Малый Байракъ*, урочище (хут. каз. Байрачный, Влк, с. 46), *Карсуновъ Байракъ*, урочище (хут. каз. Карсуновъ, Влк, с. 46), *Савченковъ байракъ*, урочище (хут. каз. Савченковъ, Влк, с. 51), *Байракъ Сухой*, ліс (сел. каз. Макортетино, Стрб, с. 146); номен **вершина** репрезентує низку семем, у нашому випадку це ‘вихідна частина яру, балки: місце, де вони беруть початок’ (СУМ, I, 337): *Колесникова Вершина*, урочище (хут. каз. Чаловській, Влк, с. 50), *вершина Березовскаго яра* (хут. каз. Кромарській, Хр, с. 14), *вершина оврага Наугольнаго* (хут. вл. Фандѣвъ, Стрб, с. 147), *вершина Холоднаго Яра* (хут. каз. Сосанный (Набокинъ), Влк, с. 49); термін **лог** побутує в значенні

‘плоскодонна балка (яр з похилими схилами) з лугово-степовою рослинністю’ (ЕСУМ, III, с. 278): *Розвалинь логъ*, урочище (хут. вл. Олейниковъ, Зм, с. 72), *ложе Донца*, долина (ХГ СНМ, с. XVI), *ложе Торца*, долина (ХГ СНМ, с. XVI); лексема **долина**, яку вживають переважно в значенні ‘рівна плоска місцевість, розташована між горбами чи горами’ (СУМ, II, с. 358): *Бурдякова Долина*, урочище (хут. каз. Бурякова Долина (Артеменковъ), Влк, с. 46), *Дьдова долина*, урочище (хут. каз. Божковъ, Влк, с. 51), *Крицкая Долина*, урочище (хут. каз. Кадигробовъ, Влк, с. 52); лексема **суходіл** позначає ‘балку великих розмірів, що нагадує річкову долину, але без постійного водотоку’: *Суходоль*, оврагъ (хут. вл. Гавриловка 1-я (Егоровка), Стрб, с. 159); термін **поділ** виражає значення ‘низько розташована місцевість, низина’ (Дан., с. 33): *Подоль*, урочище (д. каз. Бардаковъ, Лбд, с. 132); апелятив **окіп** номінує ‘рів із земляним насипом, валом навколо чого-небудь’, ‘глибока і вузька долина’ (Мар., с. 239): *Окопъ*, урочище (хут. вл. Окопъ, Охт, с. 30).

3.1.3. Мікротопоніми, похідні від географічних термінів на позначення гідронімних об’єктів, де відсутня проточність води

Серед назв, що характеризують гідрографічні особливості Хаківщини доволі численною є група найменувань (66 одиниць, 13,1%), яку утворюють мікротопоніми, мотивовані назвами гідронімних об’єктів, де відсутня проточність води. Як відомо, територія краю пронизана водними артеріями, серед яких найбільшими гідронімними об’єктами є Сіверський Донець, Орель, Оскіл тощо. Проте чимало на досліджуваній території й невеликих водних об’єктів, які кваліфікуємо як мікротопоніми. Основами

пропріативів виступають апелятиви **лиман**, **озеро**, **пруд**, **став** / **ставок**.

Лиман ‘мокра заболочена рівнина’, ‘природне водоймище’, ‘низина, поросла очеретом’ (Словник, с. 193): *Сухой Лиманъ*, болото (ХГ СНМ, с. XVII), *Лиманъ*, озеро (д. вл. Лиманное, хут. вл. Синельниковъ, Ввч, с. 60), *Лиманъ*, урочище (хут. каз. Подлиманській, Куп, с. 116), *Сухой Лиманъ*, озеро (ХГ СНМ, с. XVII).

Озеро ‘природна або штучна заглибина, заповнена водою’ (СУМ, V, с. 653): *озеро Бабиное* (слоб. каз. Редьковка (Пески, Радьковські Пески), Куп, с. 119), *озеро Боровое* (д. вл. Бобровая (Боровая), Стрб, с. 160), *озеро Бълое* (м. Охтирка, с. 2), *Вейсовое*, озеро (ХГ СНМ, с. XVII), *озеро Великое* (хут. каз. Васильчиновъ, Охт, с. 26), *озеро Зимовное* (слоб. каз. Боровська, Стрб, с. 160), *озеро Камешиватое* (слоб. каз. Лиманъ (съ хуторомъ Долгаленымъ), Зм, с. 82), *озеро Кривое* (хут. каз. Кряковка, Стрб, с. 160) та ін.

Пруд ‘те саме, що став, ставок’. *Миролюбовка*, ставок (д. вл. Миролюбовка, Влк, с. 57), *прудъ Коричный* (хут. вл. Въринъ, Ввч, с. 69), *прудъ Кривой* (хут. вл. Ступовка (Ступинъ), Охт, с. 30), *прудъ Ливный* (д. вл. Андреевка, Ввч, с. 70), *прудъ Селянскій* (слоб. вл. Хатне, Ввч, с. 67), *прудъ Абрамовъ* (хут. каз. Ольховатка, Ввч, с. 66), *прудъ Бурлучанскій* (д. вл. Григоровка, Ввч, с. 67), *Прудъ* (сц. вл. Личано (Тригорское), Хр, с. 6), *прудъ Глобовской* (хут. вл. Глобовка, Бгд, с. 38) та ін. Найбільше похідних виявлено від апелятива **прудъ** – 37 одиниць.

Став / **ставка** ‘водоймище з непроточною водою, місце розлиття річки чи струмка перед загатою’ (СУМ, IX, с. 624): *Ставъ* (сц. вл. Личано (Тригорское), Хр, с. 6), *Романовські Ставки*, ліс (сел. каз. Романенково (Романовка), Стрб, с. 149).

3.1.4. Мікротопоніми, похідні від географічних термінів на позначення водних реалій із семемою ‘джерело’, ‘витоки’

Твірною базою для пропріативів цієї групи виступають апелятиви **джерело**, **ключ**, **колодязь**, **копанка**, **криниця**, **ржавець**, **родник**, **ручай**, **проток**, найпродуктивнішими з яких є **проток** (28 онімів), **ручай** (12 одиниць), **колодязь** (11 похідних).

Джерело ‘потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі’ (СУМ, II, с. 263): *Голубь*, джерело (слоб. каз. Голубовка, Стрб, с. 161).

Ключ ‘те саме, що джерело’ (СУМ, IV, с. 193): *Ключи* (хут. каз. Ямный, Стрб, с. 147), *Ключикь*, протік (д. вл. Ключикь, д. вл. Петропавловка, Із, с. 103).

Колодязь ‘захищена від обвалів зрубом вузька глибока яма, що служить для добування води з водоносних шарів землі’ (СУМ, IV, с. 229): *колодець Бъльий* (с. вл. Бълий Колодезь, Ввч, с. 69), *Макариха*, колодязь (хут. вл. Макаровській, Хр, с. 6), *Колодець* (хут. каз. Бъликовській, Хр, с. 5), фіксуємо й описові фармації: *Колодцы на оврагъ Лышномъ* (хут. каз. Гречишкинь, Стрб, с. 160).

Копанка ‘невелике водоймище з ґрунтовою водою, викопане для господарських потреб’ (СУМ, IV, с. 279): *Копанки*, ручай (д. вл. Конкиновка (Прокофьева), Із, с. 103).

Криниця ‘глибоко викопана й захищена цямриннями від обвалів яма для добування води з водоносних шарів землі’ (СУМ, IV, с. 348): *Саржаная Криница*, ставок (хут. вл. Саржаная Криница, Хр, с. 11).

Проток ‘невелика водна артерія, менша ніж річка’ (Дан., с. 76): *протокъ Бъльинькій* (д. вл. Вербовка, Із, с. 103), *Васюковка*, протік (с. каз. Никифоровка (Макогоновка), Із, с. 104), *протокъ Луговой* (д. вл. Мирный Кургань, Із, с. 107), *Моросовка*, протік (с. вл. Голая Долина, Із, с. 86),

Мужецькій, протік (д. вл. Андреевка, Сум, с. 169), *протоцьк Сухой* (хут. каз. Безкровный, Из, с. 104) та ін.

Ржавець ‘ключ, ручай, що витікає з болітця із застоєю та ржавою водою’, ‘потік із водою, що містить залістисті породи; червонуватого відтінку’, пор.: *іржавий*, рідше *ржавий* ‘який має колір іржі’ (СУМ, IV, с. 46): *Ржавець*, ставок (д. вл. Ржавець, Хр, с. 11).

Родник ‘джерело, потік води, що утворився внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі’, ‘місце добування води’ (Словник, с. 314): *родникъ Меженский* (хут. каз. Лимаревъ, Стрб, с. 152), *родникъ Нехаевъ* (хут. каз. Нехаевъ, Стрб, с. 152), *родникъ Просяной* (слоб. каз. Просяная, Стрб, с. 152), *у слободы Ново-Глухова (Кременной)*, джерело (ХГ СМ, с. XVII).

Ручай ‘невеликий потік води’ (СУМ, VIII, с. 916): *Боровикъ*, ручай (д. вл. Анцыферовъ (Вольный), Стрб, с. 155), *Бурячиха*, ручай (хут. каз. Балибоковъ, Хр, с. 6), *Камышеваха*, ручай (д. каз. Камышеваха, Хр, с. 17), *ручей Козацький* (в. каз. Чмыровка, Стрб, с. 156), *ручей Петровский* (слоб. вл. Петровское, Из, с. 100), *Самара*, ручай (д. вл. Ульяновка (Караванъ), Из, с. 96) та ін.

3.1.5. Мікротопоніми на позначення різноманітних кущів, лісових угідь

Невелику групу формують мікротопоназви на позначення різноманітних лісових угідь із твірними основами **бересток**, **дїброва** / **дубрава** / **дуброва**, **ліс**, **просіка**, **сосна**, **вільха** тощо.

Берестки < *бѣрест* ‘листяне дерево з коричнево-сірою корою і овальними, на кінці загостреними листками, яке використовують для живоплотів та захисних лісонасаджень’ (СУМ, I, с. 160): *Берестокъ*, ручай (хут. каз. Степаненковъ, Хр, с. 6).

Діброва / дубрава / дуброва ‘листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб’, ‘ділянка поля біля дубів’ (Дан., с. 32–33): *Зайцевая Дубрава*, урочище (хут. каз. Зайцовъ, Влк, с. 51).

Ліс ‘велика площа землі, заросла деревами і кущами; дерева, які ростуть на такій території’ (СУМ, IV, с. 522): *Великий Льсь*, урочище (хут. вл. Пасъшний, Влк, с. 50).

Просіка ‘вирубане місце в лісі’ (Дан., с. 79), ‘звільнена від дерев смуга в лісі, яка є межею ділянки, дорогою’ (СУМ, VIII, с. 285): *Просъки*, урочище (хут. каз. Просъковській (Просъка), Охт, с. 29), *Маяцкая засъка*, ліс (ХГ СНМ, с. ХХІХХ); лексема **галина** позначає ‘галявина в лісі’ (Дан., с. 23): *Галина*, торф’яник (ХГ СНМ, с. ІХ).

Зрідка також в основах мікротопонімів трапляються й інші назви рослин: *Смородина*, урочище (хут. вл. Смородинъ, Охт, с. 30), *Сосонка*, урочище (д. вл. Сосонка (Сосновка), Влк, с. 56), *Ольховець*, ручай (хут. вл. Римаренковъ, Хр, с. 22), *Липцы*, ліс (ХГ СНМ, с. LХ).

3.1.6. Мікротопоніми, похідні від географічних апелятивів, що характеризують рівнинність місцевості

Одиничними виявами представлені оніми з апелятивами на позначення рівнинності місцевості: **поле** ‘безліса рівнина, рівний великий простір’ (СУМ, VII, с. 61): *Хазарское поле* (ХГ СНМ, с. ХХХІ), **роздолля** ‘широка низовина, долина’ (Дан., с. 84), ‘відкрите, незахищене місце; рівнина’: *Роздолка*, протік (д. вл. Липовая, Із, с. 105).

3.1.7. Найменування, похідні від географічних термінів на позначення заболоченості земної поверхні

Гать / гатка / гатище ‘загатка на болоті, гребля; настил з дерева, хмизу і т. ін. для проїзду через болото’ (СУМ, II, с. 41): *Гатка*, ставок (хут. вл. Гатчанській, Лбд, с. 134).

3.1.8. Мікротопоніми, похідні від географічних апелятивів на позначення різноманітних земельних угідь і територій

Апелятиви на позначення різноманітних земельних угідь і територій сформували групу мікротопонімів досліджуваного регіону, яка є однією з найчисельніших у нашій картотеці (85 найменувань, 16,9 %). Твірними пропріативів цієї тематичної групи є дві лексеми:

Кут / куток (рос. угол / уголок) ‘частина якої-небудь території, місцевості’ (СУМ, IV, с. 417): *Долбинъ Куть*, урочище (хут. вл. Куты, Хр, с. 19).

Урочище ‘місцевість, яка відрізняється природними умовами від навколишньої території; місцевість, яка виступає звичайною природною лінією окремих ділянок географічного середовища’ (СУМ, X, с. 483): *урочище Осинное* (хут. каз. Москальцовъ, Влк, с. 48), *Андреевка*, урочище (д. вл. Андреевка, Влк, с. 47), *урочище Байрачное* (хут. вл. Циркуновскій, Хр, с. 19), *урочище Барановое* (д. каз. Баранова, Влк, с. 55), *Берздовщина*, урочище (д. каз. Новопостроенное (Чертовка), Лбд, с. 133), *урочище Бурое* (хут. вл. Бурый, Влк, с. 44), *урочище Водяное* (хут. вл. Водяной, хут. каз. Головатенковъ, Влк, с. 47), *урочище Волчьє* (хут. каз. Шевченковъ, Хр, с. 14) та ін.

3.1.9. Мікротопоніми, основи яких указують на фауну

У мікротопонімії Харківщини поодинокими прикладами представлено й тваринний світ. Таких мікротопоназв у досліджуваній пам’ятці виявлено найменше: *Голуб*, джерело (слоб. каз. Голубовка, Стрб, с. 161), *Чайка*, озеро (слоб. каз. Лиманъ (съ хуторомъ Довгалевымъ), Зм, с. 82), *Медвянка*, ліс (ХГ СНМ, с. LX).

3.1.10. Мікротопоніми, похідні від географічних лексем на позначення типу населеного пункту

В аналізованій пам'ятці виявлено чимало й антропогенних географічних об'єктів (15 онімів), проте кількість мікротопонімів антропогенного походження є в кілька разів нижчою, крім цього, набір тематичних груп значно бідніший. Мікротопоніми цієї групи співвідносні з лексемами, що позначають тип населеного пункту. Найпоширенішими лексемами, що лягли в основу найменувань мікрооб'єктів цього розряду, є:

Городище 'поселення, укріплене валами і ровами', 'місце, де збереглися рештки укріпленого поселення' (СУМ, II, с. 136): *Торское городище* (ХГ СНМ, с. XXXII), *Хазарское городище* (ХГ СНМ, с. XXXI), *Гузун*, *городище* (ХГ СНМ, с. XXXVII) та ін.

Кут / куток 'околиця поселення чи певна частина населеного пункту' (СУМ, IV, с. 418): *Двуръчный Куть*, станція (ХГ СНМ, с. XXVI).

Новоселка / новоселок 'нове село, поселення' (пор.: *новосілля* 'місце чи будинок, куди недавно хто-небудь переселився або збирається переселитися; нове житло' (СУМ, V, с. 436): *Новоселки*, станція (ХГ СНМ, с. XXIX).

Станція 'пункт зупинки на великій дорозі, поштовому тракті, де переїжджі міняли коней' (СУМ, IX, с. 650): *Ворожба*, станція (ХГ СНМ, с. XXIX), *станція Двухъ Рукъ* (ХГ СНМ, с. XXVI), *Деркачи*, станція (ХГ СНМ, XXIX), *Лопань*, станція (ХГ СНМ, с. XXIX).

3.1.11. Мікротопоніми, похідні від географічних апелятивів на позначення житлових та культових приміщень або споруд

Серед житлових та культових приміщень або споруд у мікротопонімії Харківщини виявлено лише три лексеми, які мотивують 25 онімів:

Монастир ‘релігійна громада ченців або черниць, що з належними їй землями та капіталами становить церковно-господарську організацію’, ‘церква, будівлі й територія, належні цій громаді’ (СУМ, IV, с. 794): *Харьковскій Училищный Покровский монастырь* (ХГ СНМ, с. LXXXV).

Основа лексеми **фортеця** ‘укріплений пункт з міцними спорудами, постійним гарнізоном, озброєнням та різними запасами, призначений для тривалої оборони’ (СУМ, X, с. 628) стала базою для 23 мікротопонімів: *Китай-городокъ*, фортеця (ХГ СНМ, с. XXIXX), *крѣпость Нехорошенка* (ХГ СНМ, с. XXIXX), *крѣпость Святой Параскевіи* (ХГ СНМ, с. XXIXX), *Спѣваковка*, фортеця (ХГ СНМ, с. XXIXX), *крѣпость Слободская* (ХГ СНМ, с. XXIXX) та ін.

Апелятив **церква**, що означає ‘будівлю, в якій відбувається християнське богослужіння східного обряду’ (СУМ, XI, с. 202), ліг в основу мікротопоніма *Покровская церковь* (ХГ СНМ, с. XXIXX).

3.1.12. Мікротопоніми, похідні від лексем на позначення господарських приміщень або споруд

Ця семантична група нараховує 92 (18,3 %) мікротопоніми, твірними для яких стали 9 лексем: **дорога, місток, перевоз, переправа, плотина, тракт, ферма, шлях, шосе**.

На Харківщині найповніше було використано апелятив **дорога** ‘штучно створений засіб для пересування, сполучення та ін.’ (СУМ, II, с. 378). Саме він представлений у таких мікротопонімах, як: *Алексѣвская дорога* (Із, с. 90), *Ахтырская транспортная дорога* (Бгд, с. 32; Лбд, с. 136), *Дергачевская проселочная дорога* (Лбд, с. 143), *Донская торговая дорога* (Влк, с. 47), *Изюмская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Харьковско-Кременчугская*

жельзная дорога (ХГ СНМ, с. XXX) та ін. Зібраний матеріал засвідчує десятки мікротопонімів, мотивованих лексемою **дорога**.

Крім лексеми **дорога**, продуктивною є також основа лексеми **тракт** ‘смуга землі, призначена для їзди та ходіння; дорога’ (СУМ, XI, с. 493): *Ахтырський поchtовый трактъ* (Бгд, с. 38), *Волчанський поchtовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Хр, с. 21), *Гороховатський поchtовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVII, Из, с. 93), *Екатеринославський поchtовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Хр, с. 9; Влк, с. 48), *Зеньковський поchtовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI), *Змієвський поchtовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Хр, с. 12) та ін.

До цієї групи відносимо й мікротопоніми з мотивувальним апелятивом **шлях**: *Кальмиускський шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXXIV), *Бакаєвський шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Рыбинський шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Сагайдачний шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII).

Лексема **шосе** новішого походження. Вона стала базовою для мікротопонімів *Курско-Харковское шоссе* (Хр, с. 16), *Московско-Харьковское шоссе* (ХГ СНМ, с. XXV, Хр, с. 18). Також зафіксовано мікротопоніми з апелятивами **міст** / **місток** ‘споруда для переїзду або переходу через яр, річку тощо’ (СУМ, IV, с. 749): *верхний Чугуєвський мостъ* (ХГ СНМ, с. XII), *нижний Чугуєвський мостъ* (ХГ СНМ, с. XII); **перевіз** ‘місце, де переправляються через водну перепону (часто відповідно обладнане)’ (СУМ, VI, с. 141): *Боровський перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Кагановъ перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXXI). Лише по одному мікротопоніму утворили лексеми **переправа**, що означає ‘бхід, мілина’ (Гром., с. 142), ‘місце, де переправляються через яку-небудь водну перепону’ (СУМ, VI, с. 259): *Изюмская переправа* (ХГ СНМ, с. XXVIII), **плотина** –

‘споруда, розташована впоперек річки для підняття рівня води’: *Плотина* (ХГ СНМ, с. XIII); **ферма** ‘господарське спеціалізоване підприємство, що займається певною галуззю тваринництва’ (ВТССУМ, с. 1319): *Харьковская учебная ферма* (ХГ СНМ, с. IX).

3.1.13. Основи, які визначають орієнтацію об’єкта в просторі

Розташування мікрооб’єктів у просторі також стало вагомим чинником під час виникнення мікротопонімів. Основами творення таких мікрореалій могли бути апелюючи, пов’язані з просторовими ознаками географічного об’єкта, а також оніми. На основі аналізу зібраного матеріалу можна стверджувати, що це переважно приименникові та описові конструкції: *близь Харьковской учебной фермы*, торф’яник (ХГ СНМ, с. IX), *На Гадячъ*, тракт (ХГ СНМ, с. XXVIII), *У Синолицовки*, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *У слободы Шубиной*, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *По тракту на Зеньковъ*, переправа (ХГ СНМ, с. XIV), *При сель Низахъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При Барановкь*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *Между Люботиномъ и Огульсами*, сад (ХГ СНМ, с. LX), *Между Черемниной и Валками*, сад (ХГ СНМ, с. LX) та ін. У науковій літературі досить часто такі приименникові сполуки кваліфікують як назви-орієнтири і вважають пропріативами (Ю. Карпенко, Д. Бучко, Н. Лісняк, О. Лужецька, О. Мосур та ін.). Проте не всі дослідники регіональної мікротопонімії вважають мікротопонімами номінації-орієнтири, що виражені приименниково-іменниковими конструкціями. Зрідка трапляються деривати, утворені морфологічними способами словотворення: *Закобилье*, урочище (д. вл. Закобилье, Охт, с. 30), *Приворотье*, урочище (хут. каз. Приворотье, Влк, с. 46).

Як видно з прикладів, дуже багато двослівних назв, у яких апелятив часто поєднується з означенням. У мікротопонімах-підрядних словосполученнях атрибутивний залежний компонент указує на:

- розмір чи форму об'єкта: *прудъ Кривой* (хут. вл. Ступовка (Ступинь), Охт, с. 30), *озеро Великое* (хут. каз. Васильчиновъ, Охт, с. 26; хут. вл. Великоозерській, Лбд, с. 131), *озеро Кривое* (хут. каз. Кряковка, Стрб, с. 160), *оврагъ Круглый* (хут. каз. Рудевъ, Стрб, с. 146), *Большой Яръ*, *прудъ* (хут. вл. Караванъ Большой (Бедрягинъ), Хр, с. 10), *Великий Льсь*, урочище (хут. вл. Пасъшний, Влк, с. 50), *Глубокій яръ*, урочище (хут. каз. Усовъ, Хр, с. 18; д. вл. Федоровка, Лбд, с. 132), *Куцяя балка*, урочище (хут. каз. Гузієвъ, Влк, с. 51), *Малый Байракъ*, урочище (хут. каз. Байрачний, Влк, с. 46), *балка Ровчакочая* (хут. вл. Александровка (Ривчакочъ, Болдыревка), Куп, с. 115);
- колір денотата: *урочище Рудое* (хут. каз. Рудевъ, Влк, с. 52), *урочище Бурое* (хут. вл. Бурый, Влк, с. 44), *протокъ Бълинкій* (д. вл. Вербовка, Из, с. 103), *озеро Бълое* (г. Ахтырка, с. 2), *колодець Бълый* (с. вл. Бълий Колодезь, Ввч, с. 69), *Красный Яръ*, протік (слоб. каз. Николаевка, Из, с. 104);
- якість поверхні денотата, придатність чи непридатність об'єкта для використання чи якісь інші його властивості: *урочище Рясное* (с. вл. Рясное, Охт, с. 30), *урочище Водяное* (хут. вл. Водяной, хут. каз. Головатенковъ, Влк, с. 47), *урочище Вялое* (хут. вл. Петровській, Хр, с. 20), *протокъ Сухой* (хут. каз. Безкровный, Из, с. 104), *протокъ Грузькій* (д. вл. Новосельє, Бгд, с. 41), *протокъ Свяченый* (д. вл. Александровка-Свяченое, Хр, с. 11), *озеро Муховатое* (хут. каз. Гарбаревъ, Лбд), *Ръпное*,

озеро (ХГ СНМ, с. XVII), *урочище Грузское* (хут. вл. Грузській, Охт, с. 28), *озеро Трясное* (с. каз. Полевоє, Хр, с. 7), *озеро Зимовное* (слоб. каз. Боровская, Стб, с. 160), *Сухой Лиманъ*, болото (ХГ СНМ, с. XVII), *Голая Балка* (хут. вл. Полтавській (Голая Балка), Стрб, с. 151), *Золотые Пруды* (д. вл. Золотые Пруды (Андреевка), Из, с. 100), *Байракъ Сухой*, ліс (сел. каз. Макортетино, Стрб, с. 146), *Сухая Плотва*, яр (сел. каз. Нижне-Покровка, Стрб, с. 159), *Добрый яръ*, ставок (хут. вл. Переходной, Хр, с. 19), *Холодный Яръ*, ставок (д. вл. Барабашівка, Из, с. 101), *Святые горы* (ХГ СНМ, с. V), *Веселый яръ*, урочище (хут. вл. Веселый (Иваненковъ), Зм, с. 84), *Сухая Балка*, урочище (хут. вл. Чунихинъ, Влк, с. 49), *Холодный яръ* (хут. вл. Дорошевській, Из, с. 101);

- час виникнення: *урочище Старое* (хут. каз. Постельный 1-й, Сум, с. 170);
- вид рослинності: *урочище Сосновое* (хут. каз. Сосновъ Рогъ, Влк, с. 46), *урочище Грушевое* (хут. каз. Завадинъ, хут. каз. Малая Губековка, Влк, с. 52), *протокъ Грушевий* (хут. каз. Кирюшинській (Дорожникъ, Пасишниковъ), Влк, с. 47), *оврагъ Терновый* (хут. каз. Рудевъ, Стрб, с. 146), *оврагъ Лозовой* (слоб. каз. Лозовенька, Зм, с. 77), *Березовый Яръ* (с. каз. Влѣзки, Лбд, с. 134), *Калиновая балка*, яр (хут. вл. Калинова Балка, Стрб, с. 147), *Ольховъ яръ*, ставок (хут. вл. Ольховый яръ, Хр, с. 19), *Липовая Балка*, урочище (д. вл. Ландышъ, Влк, с. 47), *Орѣховая вершина*, урочище (хут. каз. Бугаевъ, Хр, с. 14), *Вишневая Балка*, урочище (д. вл. Гавриловка, Влк, с. 48);
- характер ґрунту відповідного об'єкта: *урочище Земляное* (хут. вл. Скрипчинъ (Земляной), Охт, с. 31), *овраг Каменючий* (хут. каз. Рудевъ, Стрб, с. 146), *оврагъ*

Каменный (сел. каз. Каменное, Стрб, с. 159), *озеро Подпесочное* (хут. вл. Краснощоківка, Из, с. 95), *урочище Костяное* (с. вл. Константиновка, Зм, с. 78);

- соціальний стан: *прудь Селянській* (слоб. вл. Хатне, Ввч, с. 67), *оврагъ Боярській* (сц. вл. Александровское (Леонтьевка), Стрб, с. 159), *Чумацкая дорога* (Из, с. 93), *Царская дорога* (XXIX), *урочище Поповское* (хут. каз. Поповській, Влк, с. 56), *урочище Княжное* (хут. вл. Княжний, Влк, с. 50), *урочище Воеводовское* (д. вл. Мануйловъ Байракъ, Влк, с. 51);
- власника за родинними чи свояцькими стосунками: *озеро Бабиное* (слоб. каз. Редьківка (Пески, Радьківські Пески), Куп, с. 119), *Дьдова долина*, *урочище* (хут. каз. Божковъ, Влк, с. 51);
- відношення якогось племені, етносу до іменованого об'єкта: *Хазарское городище* (ХГ СНМ, с. XXXI), *Хазарское поле* (ХГ СНМ, с. XXXI), *Украинская линия*, фортеці (ХГ СНМ, с. XXIXX), *Жидовъ яръ*, *урочище* (хут. вл. Каменный, Влк с. 52);
- особу-власника, іменованого антропонімом: *прудь Юрьевъ* (хут. вл. Осадчій, Бгд, с. 40), *прудь Яценковъ* (хут. каз. Долгополовъ, Хр, с. 6), *Ковалевъ Яръ*, *урочище* (хут. каз. Кабановській, Влк, с. 50) та ін.;
- суміжне розташування об'єктів: *Бузовской яръ*, *урочище* (хут. вл. Бузовъ, Ввч. с. 67), *прудь Глобовской* (хут. вл. Глобовка, Бгд, с. 38), *урочище Котляровское* (хут. каз. Котляровъ, Влк, с. 44).

3.2. Відонімні мікротопоніми

Твірними основами мікротопонімів Харківщини виступають і власні назви. З-поміж утворень з онімним компо-

нентом (289 найменувань) переважають мікротопоніми, мотивовані прізвищами та ойконімами, зрідка іменами, гідронімами, топонімами. Превалювання відпрізвищевих та відойконімних найменувань зумовлено тим, що ці мікрореалії колись були чиеюсь власністю, а також суміжним розташуванням із поселеннями. Усі відонімні мікротопоніми поділяємо на відантропонімні найменування та відтопонімні назви.

Мікротопоніми, утворені від антропонімів, є однією з найпродуктивніших груп серед відонімних назв дрібних географічних об'єктів (97, 19,3 % від загальної кількості мікротопонімів). У досліджуваній пам'ятці зафіксовано мікротопоніми, побудовані на базі офіційних чоловічих імен, прізвищ та прізвицьк.

Незначна кількість назв мікрооб'єктів (8 одиниць) мотивована іменами. Більшість таких найменувань походить від чоловічих імен, що зумовлено роллю чоловіка як господаря, голови сім'ї. Серед відіменних мікротопонімів виокремлюємо утворення від давньоєврейських імен: *прудь Абрамовь* (хут. каз. Ольховатка, Ввч, с. 66) < антр. Абрам (Тр., с. 16), *урочище Мануилово* (хут. каз. Мануйловь, Влк, с. 52) < антр. Мануїл (Тр., с. 209), *урочище Яковцово* (хут. вл. Яковцовь, Бгд, с. 35) < антр. Яків (Тр., с. 413–414), *Семеновь ярь* (Семень-ярь (Семеновь ярь, Щегловка), Бгд, с. 40) < антр. Семен (Тр., с. 331–332); грецьких імен: *Андреевка*, урочище (д. вл. Андреевка, Влк, с. 47) < антр. Андрій (Тр., с. 33), *прудь Юрьевь* (хут. вл. Осадчій, Бгд, с. 40) < антр. Юрій (Тр., с. 408); слов'янських імен: *Богданова балка*, урочище (хут. каз. Прусовь, Влк, с. 52) < антр. Богдан (Тр., с. 50). Відіменні найменування мотивовані не лише в повній формі, але й у скороченій: *оврагь Володинь* (слоб. вл. Варваровка, Стрб, с. 160) < антр. Володя < Володимир (Тр., с. 73–75).

Доволі численну групу в мікротопоніміконі Харківщини становлять відпрізвищеві назви (89, 17,7%). Це можна пояснити тим, що в процесі номінації перевагу надавали прізвищу як більш конкретному виразнику позначення особи, якій належав об'єкт. Серед відпрізвищевих і відпрізвицькових мікротопонімів зафіксовано переважно двослівні назви: *Савченковъ байракъ*, урочище (хут. каз. Савченковъ, Влк, с. 51), *урочище Враговое* (хут. вл. Враговъ, Влк, с. 51), *крѣпость Нехорошенка* (ХГ СНМ, с. ХХІХХ), *урочище Шейчиновое* (хут. каз. Шейчинъ Рогъ, Влк, с. 51), *Кагановъ перевозъ* (ХГ СНМ, с. ХХХІ), зрідка однослівні: *Макариха*, колодязь (хут. вл. Макаровскій, Хр, с. 6), *Деркачи*, станція (ХГ СНМ, с. ХХІХ). У двослівних найменуваннях переважають утворення, де залежним компонентом є присвійний прикметник, який указує, кому саме належала, чиєю власністю була певна місцевість, хто на ній проживав чи господарював: *прудъ Маслаковъ* (хут. вл. Гребельки, Охт, с. 30), *урочище Нестеренковое* (хут. каз. Нестеренковъ, Влк, с. 51), *прудъ Яценковъ* (хут. каз. Долгополовъ, хут. каз. Куликовъ, Хр, с. 6), *Бусовъ Яръ*, городище (ХГ СНМ, с. ХХХІІ), *яръ Литвиновъ* (хут. каз. Литвиновъ, Стрб, с. 148), *озеро Добриднево* (ХГ СНМ, с. ХІІІ), *Бугасовая балка*, урочище (хут. каз. Передерієвъ (Онопченковъ), Влк, с. 52) та ін. З-поміж відпрізвищевих та відпрізвицькових досліджуваних мікротопонімів фіксуємо поодикі приклади у формі множини: *Деркачи*, станція (ХГ СНМ, с. ХХІХ). Окремі мовознавці пропонують кваліфікувати оніми такого типу дериватами від родових назв (Бучко, 1994, с. 15).

Загалом, мікротопоніми, мотивовані прізвищевими назвами, указують на:

- зовнішню ознаку носія: *урочище Безруковое* (д. вл. Мироновка, Хр, с. 13) < антр. Безрук (Ред., I, с. 47);
- внутрішню ознаку носія: *урочище Стогнієвое* (хут. каз. Стогнієвъ, Хр, с. 14) < антр. Стогній (Ред., II, с. 1014);
- рід занять: *Колесникова Вершина*, урочище (хут. каз. Чаловській, Влк, с. 50) < антр. Колесник (Ред., I, с. 493), *Ковалевъ Яръ*, урочище (хут. каз. Кабанрвській, Влк, с. 50) < антр. Коваль (Чуч., с. 271), *Цихмистровая балка*, урочище (д. вл. Данилковъ Куть, Влк, с. 51) < антр. Цихмістр (Ред., II, с. 1145), *прудъ Токаревъ* (д. вл. Рѣпки, Хр, с. 8) < антр. Токар (Чуч., с. 555), *урочище Гонтовое* (хут. каз. Гонтовий Яр, Влк, с. 46) < антр. Гонта;
- соціальне становище: *Каганово городище* (ХГ СНМ, с. XXXI) < Каган (Чуч, с. 245);
- назви тварин: *Зайцевая Дубрава*, урочище (хут. каз. Зайцовъ, Влк, с. 51), *урочище Зайцево* (хут. каз. Вовкодановъ, Влк, с. 52) < антр. Заєць (Чуч., с. 230);
- назви птахів: *Кобцова Гора*, урочище (хут. каз. Бучный Рогъ, Влк, с. 51), *урочище Кобцевоє* (хут. каз. Котричевка, Влк, с. 50) < антр. Кобець (Чуч., с. 270), *Пивнева Балка*, урочище (хут. каз. Пивневъ, Влк, с. 49) < антр. Півень (Ред., с. 820), *Чайчинъ Яръ*, урочище (хут. каз. Еретинъ, Влк, с. 49) < антр. Чайка (Чуч., с. 598), *овраг Орловъ* (ХГ СНМ, с. VI) < антр. Орел (Чуч., с. 419), *Голубкинъ яръ*, урочище (хут. каз. Буцкій, Влк, с. 46) < антр. Голубка (Чуч., с. 151).

У кількох мікротопонімів із суфіксом **-ов(-ев-)** убачаємо можливість подвійного трактування мотивації, тобто вони є або відапелятивними найменуваннями, або відонімними. Так, деривати *Ковалевъ Яръ*, урочище (хут. каз. Кабановській, Влк, с. 50), *Липовая Балка*, урочище (д. вл.

Ландышъ, Влк, с. 47), *Калиновая балка*, яр (хут. вл. Калинова Балка, Стрб, с. 147), *Вишневая Балка*, урочище (д. вл. Гавриловка, Влк, с. 48) можна розцінювати як утворення з подвійною мотивацією: *Ковалевъ Яръ*, урочище (хут. каз. Кабановскій, Влк, с. 50) < антр. Коваль або апел. коваль, пор. Ковалів (Чуч, с. 271) і Коваль (Чуч, с. 271). Як відомо, у лінгвістичній літературі неодноразово наголошували на труднощах у розмежуванні відапелятивних і відонімних топонімів / мікротопонімів.

Найчисленнішою групою серед назв дрібних географічних об'єктів Харківщини є мікротопоніми, утворені від топонімів (192, 38,3 %). Переважно такі мікротопоніми виникли від назв сусідніх населених пунктів. З-поміж зібраного матеріалу фіксуємо переважно двослівні найменування. Назви мікрооб'єктів, мотивовані ойконімами, поділяємо на такі групи:

- 1) мікротопоніми, що вказують на стосунок об'єкта до суміжного населеного пункту. Такі дрібні географічні об'єкти розташовані поблизу населених пунктів й утворилися від відносних прикметників, похідних від ойконімів: *Бузовской яръ*, урочище (хут. вл. Бузовъ, Ввч, с. 67), *озеро Сеньковское* (хут. каз. Сеньковка, Куп, с. 125), *прудъ Бурлучанскій* (д. вл. Григоровка, Ввч, с. 67) < ойк. Великий Бурлук, *прудъ Глобовской* (хут. вл. Глобовка, Бгд, с. 38), *Романовскіе Ставки*, ліс (сел. каз. Романенково (Романовка), Стрб, с. 149), *Маяцкая застька*, ліс (ХГ СНМ, с. ХХІХХ) < ойк. Маяки, *кръпость Борисоглѣбская* (ХГ СНМ, с. ХХІХХ) < ойк. Борисоглїбськ, *урочище Котляровское* (хут. каз. Котляровъ, Влк, с. 44), *урочище Ольховское* (хут. вл. Ольховый, Влк, с. 45), *прудъ Губаровской* (слобода каз. Губаровка, Бгд, с. 38), *протокъ Камышевахскій* (слоб. каз. Малая

Камышеваха, Із, с. 91), *Чугуевское городище* (ХГ СНМ, с. XXXVII) < ойк. Чугуїв, *урочище Марьинское* (хут. Марьинській, Охт, с. 30) та ін.;

- 2) мікротопоніми, що вказують на напрям: *Ахтырській почтовый трактъ* (Бгд, с. 38), *Гадячская транспортная дорога* (Лбд, с. 140), *Святогорская дорога* (Куп, с. 115), *Сумская торговая дорога* (Хр, с. 13), *Старобільській почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVII), *Дергачевская проселочная дорога* (Лбд, с. 143), *Курско-Харьковское шоссе* (Хр, с. 16), *Харьковско-Азовская желъзная* (ХГ СНМ, с. XXIX–XXX), *верхний Чугуевській мостъ* (ХГ СНМ, с. XII) та ін. Як бачимо, у межах цієї групи відойконімних утворень наявні також і трикомпонентні словосполучення. Крім цього, з-поміж відойконімних дериватів фіксуємо поодинокі приклади й чотирикомпонентних утворень: *Харьковській Училищный Покровский монастирь* (ХГ СНМ, с. LXXXV).

Серед мікротопонімів, похідних від ойконімів, є назви, що мають форму прийменникових конструкцій:

- конструкція родового відмінка з прийменниками **близь, у**: *У Синолицовки, мостъ* (ХГ СНМ, с. XIV) < ойк. Синолицовка, *У слободы Шубиной, міст* (ХГ СНМ, с. XIV) < ойк. Шубина, *близь слободы Нижней Сыроватки, торфяник* (ХГ СНМ, с. IX) < ойк. Нижня Сыроватка, *близь Сумской Ворожбы, торфяник* (ХГ СНМ, с. IX) < ойк. Сумська Ворожба, *близь села Великий Бобрикъ, торфяник* (ХГ СНМ, с. IX) < ойк. Великий Бобрик та ін.;
- конструкція знахідного відмінка з прийменником **на**: *На Гадячъ, тракт* (ХГ СНМ, с. XXVIII) < ойк. Гадяч, *На Рубановку, тракт* (ХГ СНМ, с. XXVIII) < ойк. Рубановка,

На Недригайловъ, тракт (ХГ СНМ, с. XXVIII) < ойк. Недригайлів, *На село Михайловку*, мостъ (ХГ СНМ, с. XV) < ойк. Михайлівка, *На слободу Сумскую Ворожбу*, міст (ХГ СНМ, с. XV) < ойк. Сумська Ворожба та ін.;

- конструкції орудного відмінка з прийменником **між**: *Между Люботиномъ и Огульсами*, сад (ХГ СНМ, с. LX), *Между Черемниной и Валками*, сад (ХГ СНМ, с. LX);
- конструкція місцевого відмінка з прийменниками **по**, **при**: *По дорогъ изъ Харькова въ Богодуховъ*, міст (ХГ СНМ, с. XIV) < ойк. Харків, Богодухів, *По дорогъ изъ города Харькова въ Змієвъ*, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *По дорогъ изъ слободы Ново-Покровской*, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *По тракту на Зеньковъ*, переправа (ХГ СНМ, с. XIV), *По Сумской дорогъ*, переправа, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *По дорогамъ изъ города Лебедина на слободу Червленую*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При городъ Сумахъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При сель Низахъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При сель Лукъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При сель Чернетчинъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При сель Басахъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При Барановкъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV) та ін. Такі прийменникові конструкції іменують переважно дороги, мости, переправи.

Відгідронімні мікротопоназви є не продуктивними в історичному мікротопоніміконі Харківщини. У мікротопоніміконі ХГ СНМ виявлено 23 одиниці, хоч на обстежуваній території є чимало водних артерій. Номінації зазнавали зазвичай об'єкти, які розташовувалися поблизу водоймищ – озера, яри, урочища, потоки, ручаї тощо: *оврагъ Лозовой* (слоб. каз. Лозовенька, Зм, с. 77) < гідр. Лозова (СГ, с. 332), *озеро Боровое* (д. вл. Бобровая (Боровая), Стрб, с. 160) < гідр. Борова (СГ, с. 65), *Камышеваха*, ручай (д. каз. Камышеваха, Хр, с. 17) < гідр. Камишуваха,

Самара, ручай (д. вл. Ульяновка (Караванъ), Из, с. 96) < гідр. Самара (СГ, с. 485), *Лопань*, станція (ХГ СНМ с. XXIX) < гідр. Лопань (СГ, с. 325), *Мерчикъ*, урочище (хут. каз. Мерчичекъ, Влк, с. 45) < гідр. Мерчик (СГ, с. 360) та ін. На думку мовознавців, такі найменування мікрореалій виникли внаслідок топонімної метонімії (Є. Отін, Є. Ткаченко).

Мікротопоніми, мотивовані іншими власними найменуваннями дрібних географічних об'єктів, представлені незначною кількістю (11 одиниць) і переважно описовими формаціями: *Колодцы на оврагъ Володиномъ* (слоб. вл. Варваровка, Стрб, с. 160) < *оврагъ Володинъ*, *Колодцы на оврагъ Лышномъ* (хут. каз. Гречишкинъ, Стрб, с. 160), *протокъ урочища Сосонки* (д. вл. Сосонка, Влк, с. 56) < *урочище Сосонка*, *протокъ Хльбнаго яра* (хут. вл. Стрижанській, Хр, с. 15) < *Хльбный яръ*, *Колодцы на вершинъ оврага Суходола* (Суходоль 2-й (Нижній, Лекаревка), Стрб, с. 159), *протокъ ручая Постольнаго* (хут. каз. Протопоповській (Казачекъ), Хр, с. 15) та ін.

Одиничним виявом представлені мікротопоніми, мотивовані макротопонімами: *Украинская линия*, фортеці (ХГ СНМ с. XXIX).

Діаграма 1

4. Структурно-словотвірна характеристика мікротопонімів Харківщини

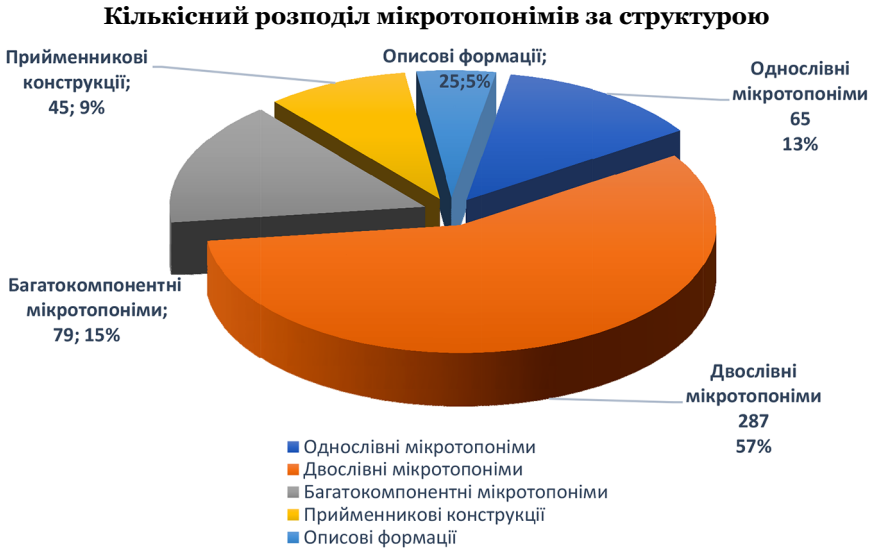
Обов'язковим етапом дослідження мікротопонімів є аналіз структурно-словотвірних особливостей, оскільки це дозволяє виявити закономірності та особливості творення таких власних назв (Проць, 2017 с. 98), з'ясувати особливості вибору та використання засобів деривації, які «в цьому класі мають своєрідні якісні та кількісні показники» (Поляруш, 2019, с. 376), адже інколи в одиницях апелятивного рівня втрачаються колишні семантико-словотворчі функції окремих суфіксальних морфем, які зберігаються тільки в топонімах (Ковалик, 1960, с. 137). Слушною є думка дослідників щодо того, що структурно-словотвірна класифікація мікрооб'єктів можлива лише за умови опрацювання мікротопонімного матеріалу з усіх теренів України, оскільки цей тип онімів має свою специфіку в окремих регіонах. Наразі мовознавці ведуть мову лише про структурно-словотвірну організацію системи мікротопоназв окремих регіонів України.

За словотвірною будовою зібрані мікротопоніми поділяємо на прості та складені, з-поміж яких виокремлюємо двослівні, трикомпонентні, прийменникові конструкції та описові формації.

4.1. Прості мікротопоніми

Простими вважаємо ті мікротопоніми, що складаються з однієї лексеми. Питання словотворення онімів здавна привертало увагу дослідників, свідченням чого є низка різних розвідок, виконаних на матеріалі історичної та су-

Діаграма 2

часної топонімії, зокрема й мікротопонімії (В. Баньої, Д. Бучко, Ю. Карпенко, І. Ковалик, Н. Лісняк, О. Лужецька, Л. Масенко, О. Мосур, Є. Отін, Н. Подольська, Н. Яніцька та ін.). Аналіз зібраних історичних мікротопонімів Харківщини дає підґрунтя для виділення таких способів творення: лексико-семантичний, морфологічний та морфолого-синтаксичний. За результатами досліджень науковців лексико-семантичний спосіб є доволі продуктивним джерелом виникнення найменувань мікрооб'єктів. Високу частотність мікротопонімів, утворених цим способом, дослідники пояснюють однією з характерних лінгвальних властивостей цього класу онімів – його близькістю до апелятивів (Поляруш, 2019, с. 378). Суть цього способу творення, як відомо, полягає в переосмисленні, зміні лексичного значення наявних у мові слів. Серед зібраного матеріалу чимало випадків переходу загальних назв у

власні засвідчено з-поміж географічних термінів: *Болото*, поле (ХГ СНМ, с. XIII), *Ставъ* (сц. вл. Личано (Тригорское), Хр, с. 6), *Прудъ* (с. вл. Андреевское Поле (Рогозянка), Хр, с. 7), *Подоль*, урочище (д. каз. Бардаковъ, Лбд, с. 132), *Топиль*, протік (хут. вл. Топільській, Лбд, с. 134) та ін. На думку Т. Поляруш, перехід географічних термінів у власну назву об'єкта спостерігається найчастіше тоді, коли цей об'єкт одиничний у певній місцевості і не має собі подібних. Звідси не виникає потреби якось його вирізняти, а від інших його вирізняє вже сам географічний термін (Поляруш, 2019, с. 378). Одним із різновидів лексико-семантичного способу є онімізація, за якої відбувається перехід загальної назви у власну без жодних структурних змін. В онімному просторі Харківщини фіксуємо власні найменування, що виникли внаслідок онімізації апелювативів із непохідними й похідними основами переважно в сингулярній (*Болото*, поле (ХГ СНМ, с. XIII), *Голубъ*, джерело (слоб. каз. Голубовка, Стрб, с. 161), *Ставъ* (сц. вл. Личано (Тригорское), Хр, с. 6), *Прудъ* (с. вл. Андреевское Поле (Рогозянка), Хр, с. 7), *Подоль*, урочище (д. каз. Бардаковъ, Лбд, с. 132), *Топиль*, протік (хут. вл. Топільській, Лбд, с. 134), *Гатка*, ставок (хут. вл. Гатчанській, Лбд, с. 134), *Окопъ*, урочище (хут. вл. Окопъ, Охт, с. 30), *Лиманъ*, урочище (хут. каз. Подлиманській, Куп, с. 116), *Ворожба*, станція (ХГ СНМ, с. XXIX) та ін.), значно рідше у плуральній формах, останні виникають внаслідок онімізації лексем, які означали множину самих денотатів: *Ключи* (хут. каз. Ямный, Стрб, с. 147), *Колодцы* (хут. вл. Дергачевській, Хр, с. 5), *Копанки*, ручай (д. вл. Конкиновка (Прокофьева), Із, с. 103), *Завалы*, ставок (с. вл. Пань-Ивановка, Хр, с. 8), *Проськи*, урочище (хут. каз. Проськовській (Проська), Охт, с. 29) та ін. Як бачимо, чимало таких мікротопонімних

одиниць зберігають зв'язок із природними та іншими ознаками географічних об'єктів.

Серед мікротопоназв Харківщини поодинокими є приклади трансонімізації – це перехід власних найменувань з однієї мікросистеми онімів в іншу (Ковалик, 2008, с. 281): *Самара*, ручай (д. вл. Ульяновка (Каравань), Із, с. 96) < гідр. Самара (СГ, с. 485), *Мерчикъ*, урочище (хут. каз. Мерчичекъ, Влк, с. 45) < гідр. Мерчик (СГ, с. 360), *Камьшеваха*, ручай (д. каз. Камышеваха, Хр, с. 17) < гідр. Камишуваха, *Деркачи*, станція (ХГ СНМ, с. XXIX) < род. н. Деркачі 'родина Деркача' < антр. Деркач (Ред., I, с. 296), *Лопань*, станція (ХГ СНМ, с. XXIX) < гідр. Лопань (СГ, с. 325) тощо.

Серед морфологічних засобів словотворення історичних найменувань Харківщини представлені такі типи: суфіксальні, конфіксальні, композитні, юкстапозитні мікротопоніми.

Одним із найбільш поширених способів творення мікрооб'єктів Харківщини є суфіксальний. Як засвідчує аналіз історичного мікротопонімікону, утвореного цим способом, на досліджуваній території домінують назви дрібних географічних об'єктів із афіксом **-овк- (-евк-)**, що співвідноситься з українським **-іvk-** (10 дериватів, 35,7 % від усіх афіксальних одиниць): *Васюковка*, протік (с. каз. Никифоровка (Макогоновка), Із, с. 104), *Моросовка*, протік (с. вл. Голая Долина, Із, с. 86), *Колонтаєвка*, протік (д. вл. Пріють (Грузская), Бгд, с. 42), *Миролюбовка*, ставок (д. вл. Миролюбовка, Влк, с. 57), *Андреевка*, урочище (д. вл. Андреевка, Влк, с. 47), *Журавлевка*, урочище (хут. вл. Пантелеймоновъ, Хр, с. 18), *Спльваковка*, фортеця (ХГ СНМ, с. XXIX), *Свинаревка*, урочище (хут. вл. Еленській (Свинаревъ), Влк, с. 52), *Линевка*, урочище (хут. вл.

Петровській, Хр, с. 14) тощо. Назви мікрооб'єктів із цим формантом досить поширені й в онімних просторах інших регіонів (Н. Лісняк, Н. Яніцька). За словами Л. Гумецької, передумовою виникнення назв на **-іvk(a)** на найдавнішому етапі були найменування на -овъ, -ова, -ово, але пізніше цей зв'язок стерся і суфікс почав сприйматися як топонімний формант, унаслідок чого стало можливим утворення місцевих назв за допомогою суфікса **-овк(a)** безпосередньо від назв осіб (Гумецька, 1958, с. 45). На думку В. Никонова, XVI–XVIII ст. – період активного творення ойконімів на **-іvk(a)** на території України та Росії (Никонов, 1965, с. 73). Дещо уточнює цю думку О. Мосур: «кінець XVIII ст. – пік творення мікротопонімів на **-іvk(a)**» (Мосур, 2019, с. 187).

Інші афіксальні утворення в найменуваннях мікрооб'єктів Харківщини представлені такими непродуктивними формантами: **-их-**: *Макариха*, колодязь (хут. вл. Макаровській, Хр, с. 6), *Бурячиха*, ручай (хут. каз. Литвиновъ, Хр, с. 6); **-к-**: *Каменка*, протік (хут. каз. Михайликовъ (Малоросійській Суходоль), Стрб, с. 154), *Роздолка*, протік (д. вл. Липовая, Из, с. 105); **-янк-**: *Синянка*, протік (слоб. каз. и вл. Сѣнное, Бгд, с. 33), *Лубянка*, урочище (хут. вл. Романовичъ, Хр, с. 19); **-ець-**: *Ржавець*, ставок (д. вл. Ржавецъ, Хр, с. 11); **-ик-**: *Боровикъ*, ручай (д. вл. Анцыферовъ (Вольный), Стрб, с. 155); **-щин-**: *Берздовщина*, урочище (д. каз. Новопостроенное (Чертовка), Лбд, с. 133); **-н-**: *Турна*, урочище (с. вл. Турья, Охт, с. 30); **-ик-**: *Ключикъ*, протік (д. вл. Петропавловка, Из, с. 103); **-ок-**: *Берестокъ*, ручай (хут. каз. Степаненковъ, Хр, с. 6); **-ищ-**: *Моховище*, торф'яник (ХГ СНМ, с. IX)

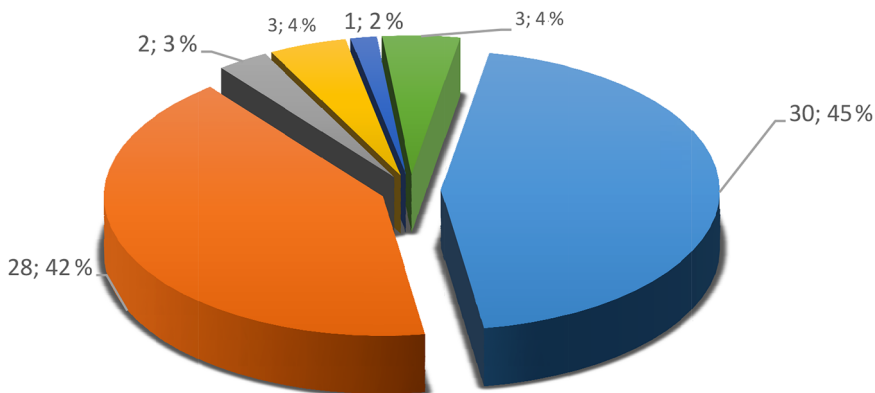
Непродуктивними в мікротопонімії Харківщини зазначеного періоду є й найменування, утворені за допомогою

основоскладання: *Суходолъ*, яр (хут. вл. Гавриловка 1-я (Егоровка), Стрб, с. 159), *Суходолъ*, ручай (д. вл. Валентиновка, Сум, с. 170), *Новоселки*, станція (ХГ СНМ, с. XXIX), одночасного приєднання префікса й суфікса: *Закобилье*, урочище (д. вл. Закобилье, Охт, с. 30), *Приворотье*, урочище (хут. каз. Приворотье, Влк, с. 46) та словоскладання: *Китай-городокъ* (ХГ СНМ, с. XXIXX)

До однослівних мікротопонімів зараховуємо й оніми, співвідносні з прикметниками: *Ръпное*, озеро (ХГ СНМ, с. XVII), *Слъное*, озеро (ХГ СНМ, с. XVII), *Вейсовое*, озеро (ХГ СНМ, с. XVII). Щодо таких утворень підтримуємо думку тих мовознавців, які вважають, що первісно такі назви мали двочленну структуру, проте з часом утратили стрижневе слово, після чого атрибут субстантивувався (В. Баньої, Д. Бучко).

Діаграма 3

Співвідношення способів творення простих мікротопонімів

- Лексико-семантичний спосіб
- Суфіксальний спосіб
- Конфіксальний спосіб
- Основоскладання
- Словоскладання
- Морфолого-синтаксичний спосіб

4.2. Складені мікротопоназви

Значне місце у мікротопоніміконі Харківщини ХІХ століття посідають складені найменування (87 % від загальної кількості). На думку дослідників, з-поміж усіх класів пропріативів складені найменування найбільше властиві структурно-словотвірній організації мікротопонімів (Поляруш, 2003, с. 138; Проць, 2019). Таку особливість назв дрібних географічних об'єктів Т. І. Поляруш пояснила відносною молодістю і нестійкістю цих онімів (Поляруш, 2009, с. 381). Причини появи складених мікротопонімів дослідники називають різні: об'єктивна дійсність – при номінації об'єктів для їхнього розрізнення і чіткої локалізації вживають додаткові компоненти (Проць, 2019, с. 400); особливість пам'яті – людині важко запам'ятати значну кількість несхожих одне на одного найменувань (Суперанская, 1985, с. 69). За словами Н. Сокіл, механізм творення цих словосполук передбачає складання двох самостійних синтаксичних елементів, які внаслідок топонімізації перетворилися у синтаксично неподільну одиницю (Сокіл, 2008, с. 125).

Аналіз структури досліджуваних онімів дозволяє виділити з-поміж складених мікротопонімів такі типи: 1) двослівні структури, 2) триелементні комплекси, 3) прийменникові конструкції, 4) описові формації. Двослівні найменування реалізуються такими моделями: 1) «прикметник + іменник», 2) «іменник + іменник».

В онімному просторі досліджуваного регіону найпоширенішими є найменування з основним компонентом іменником і залежним прикметником. Таке залежне слово стоїть у препозиції (*Красный Яр*, протоць (слоб. каз. Николаевка, Із, с. 104)) або в постпозиції до стрижневого слова (*урочище Бурое* (хут. вл. Бурый, Влк, с. 44)).

У таких найменуваннях у формі словосполучень виокремлюємо:

- 1) мікротопоніми з відапелятивним прикметниковим залежним компонентом: *урочище Волчье* (хут. каз. Шевченковъ, Хр, с. 14), *урочище Байрачное* (хут. вл. Циркуновскій, Хр, с. 19), *урочище Вялое* (хут. вл. Петровскій, Хр, с. 20), *Сльное*, озеро (ХГ СНМ, с. XVII), *овраг Каменючій* (хут. каз. Рудевъ, Стрб, с. 146), *Вишневая Балка*, урочище (д. вл. Гавриловка, Влк, с. 48), *Чумацкая дорога* (Із, с. 93), *Сухая Балка*, урочище (хут. вл. Чунихинъ, Влк, с. 49), *Мальй Байракъ*, урочище (хут. каз. Байрачный, Влк, с. 46), *Гольй Яръ*, урочище (хут. вл. Прошкинъ, Ввч, с. 65), *прудъ Селянскій* (слоб. вл. Хатне, Ввч, с. 67), *протокъ Бълинскій* (д. вл. Вербовка, Із, с. 103), *Казенный Яръ*, урочище (хут. каз. Княжное, Влк, с. 49) та ін.;
- 2) мікротопоніми з відапелятивним залежним комопнентом на позначення спорідненості та свояцтва із суфіксами **-ов-**, **-ин-**: *Дъдова долина*, урочище (хут. каз. Божковъ, Влк, с. 51), *озеро Бабиное* (слоб. каз. Редьковка (Пески, Радьковскіе Пески), Куп, с. 119);
- 3) мікротопоніми з відапелятивним залежним комопнентом на позначення етнічної наналежності із суфіксом **-ов-**, що співвідноситься з українським **-ів-**: *Жидовъ яръ*, урочище (хут. вл. Каменный, Влк, с. 52);
- 4) мікротопоніми з відантропонімним залежним компонентом із суфіксами **-ов-** (**-ев-**): *урочище Шейчиное* (хут. каз. Шейчинъ Рогъ, Влк, с. 51), *урочище Яковцово* (хут. вл. Яковцовъ, Бгд, с. 35), *яръ Височиновъ* (хут. каз. Височиновъ (Каськовка, Богодарово), Стрб, с. 151), *урочище Спасибоговое* (хут. каз. Спасибоговъ (Карпенковъ), Влк, с. 50), *урочище Стогніевое* (хут. каз. Стогніевъ, Хр,

с. 14), *урочище Тугаєво* (хут. каз. Ковалевъ, Влк, с. 52), *урочище Мануїлово* (хут. каз. Мануйловъ, Влк, с. 52), *прудъ Юрьевъ* (хут. вл. Осадчій, Бгд, с. 40), *прудъ Маслаковъ* (хут. вл. Гребельки, Охт, с. 30);

-ин- (-ын-): *урочище Перепелицыное* (хут. каз. Перепелицынъ, Влк, с. 46), *Голубкинъ яръ*, *урочище* (хут. каз. Буцкій, Влк, с. 46), *прудъ Ерохинъ* (хут. каз. Долгинскій 1-й, Ввч, с. 66), *урочище Галатино* (хут. каз. Галатинъ, Влк, с. 50);

-ськ- (-цьк-): *урочище Щербановское* (хут. каз. Щербановскій, Влк, с. 46), *урочище Поповское* (хут. каз. Поповскій, Влк, с. 56), *ручей Козацкій* (в. каз. Чмыровка, Стрб, с. 156);

- 5) мікротопоніми-словосполучення з відойконімним залежним компонентом: *урочище Ольховское* (хут. вл. Ольховый, Влк, с. 45), *урочище Котляровское* (хут. каз. Котляровъ, Влк, с. 44), *прудъ Глобовской* (хут. вл. Глобовка, Бгд, с. 38), *прудъ Губаровской* (слобода каз. Губаровка, Бгд, с. 38), *озеро Сеньковськое* (хут. каз. Сеньковка, Куп, с. 125), *Салтовская дорога* (Хр, с. 21), *Сонцевскій прудъ* (с. вл. Сонцево (Борисовка), Хр, с. 21), *крѣпость Васильевская* (ХГ СНМ, с. ХХІХХ) та ін.

Мікротопонімна модель «іменник + іменник» є непродуктивною і представлена лише однією назвою: *крѣпость Нехорошенка* (ХГ СНМ, с. ХХІХХ).

4.3. Багатокомпонентні мікротопоніми

На території Харківської губернії зафіксовано чимало багатокомпонентних мікротопонімів (79, 15,7 %), до яких відносимо ті мікротопоніми, які складаються з трьох по-

внзначних компонентів і співвідносні зі складним підрядним словосполученням. Серед таких мікротопоназв виокремлюємо такі моделі:

- **іменник + іменник + іменник**: вершина ручая Петропавловки (хут. вл. Івановск, Куп, с. 129), заливъ рѣчки Ворсклы (с. каз. Чернетчина, Охт, с. 24), заливъ рѣчки Удѣ (хут. каз. Клименковъ, Хр, с. 14), заливъ рѣчки Псла (хут. вл. Тополя, Сум, с. 163), отвершокъ рѣчки Болгары (хут. каз. Петренковъ 1-й, Влк, с. 55), протокъ рѣчки Гатки (хут. каз. Топчиевъ, Лбд, с. 134), протокъ урочища Сосонки (д. вл. Сосонка, Влк, с. 56) та ін.;
- **іменник + прикметник + іменник**: крѣпость Святой Параскевіи (ХГ СНМ, с. ХХІХХ), вершина Березовскаго яра (хут. каз. Кромарскій, Хр, с. 14), вершина Холоднаго Яра (хут. каз. Сосанный (Набокинъ), Влк, с. 49), протокъ Хлѣбнаго яра (хут. вл. Стрижанскій, Хр, с. 15);
- **іменник + іменник + прикметник**: вершина оврага Наугольнаго (хут. вл. Фандѣевъ, Стрб, с. 147), вершина Яра Дахнова (хут. каз. Гераськовъ, Стрб, с. 151), протокъ ручая Постольнаго (хут. каз. Протопоповскій (Казачекъ), Хр, с. 15), протокъ рѣчки Вепрецкой (хут. каз. Бандуровъ, Лбд, с. 134), протокъ рѣчки Ольшаной (с. вл. Боровенька, Лбд, с. 136) та ін.;
- **прикметник + прикметник + іменник**: Бѣлгородская транспортная дорога (ХГ СНМ, Охт, с. 27), Донская торговая дорога (ХГ СНМ, Влк, с. 47), Екатеринославскій почтовый трактъ (ХГ СНМ, Хр, с. 9, Влк, с. 48), верхний Чугуевскій мостъ (ХГ СНМ, с. ХІІ), Штеповская проселочная дорога (Лбд, с. 140), Харьковско-Кременчугская желѣзная дорога (ХГ СНМ, с. ХХХ), Кавказскій почтовый трактъ (ХГ СНМ, Из, с. 105), Кіевскій почтовый трактъ (ХГ СНМ, Хар,

с. 7), *Курскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, Сум, с. 163), *Крымская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Влк, с. 58, Із с. 92) та ін.;

– **іменник + числівник + іменник**: *станция Двух Рукъ* (ХГ СНМ, с. XXVI).

3-поміж трикомпонентних найбільш продуктивною є модель «**прикметник + прикметник + іменник**».

Виявлено й чотиричленну модель «прикметник + прикметник + іменник»: *Харьковскій Училищный Покровский монастырь* (ХГ СНМ, с. LXXXV).

4.4. Прийменникові форми в ролі мікротопонімів

Значну частину мікротопонімів Харківщини ХІХ століття становлять прийменникові форми. У досліджуваній пам'ятці таких назв-орієнтирів зафіксовано чимало (45; 8,9 %). Існують різні думки щодо особливостей таких сполук. За словами В. Никонова, назви дрібних географічних об'єктів у формі прийменникових конструкцій є ближчими до загальних назв (Никонов, 1965, с. 7). Дослідники свідомі того, що подекуди складно диференціювати апелятивне утворення від власної географічної назви, бо воно зазвичай виникає спонтанно, на базі апелятивних синтаксичних конструкцій (О. Лужецька та ін.). Проте мовознавці все ж схиляються до думки, що такі прийменникові сполуки є мікротопонімами, оскільки вони виділяють, ідентифікують, називають географічний об'єкт (Мосур, 2019; Янчишина, 2013, с. 83), однак ідентифікують об'єкт опосередковано (через вказівку на його розташування (Мосур, 2019)).

У нашому дослідженні під прийменниковими мікротопонімами розуміємо двокомпонентні утворення, що скла-

даються із прийменника та апелятива або оніма, а також трикомпонентні структури, що містять прийменник та загальну (власну) назву, яка є двослівною (Н. Лісняк та ін.), наприклад: *На Гадячъ*, тракт (ХГ СНМ, с. XXVIII), *По Сумской дорогъ*, переправа, міст (ХГ СНМ, с. XIV). Для інших утворень, компонентом яких є прийменник, використовуємо термін, яким послуговується О. Лужецька – мікротопоніми у формі описових формацій (конструкцій) (Лужецька, 2014, с. 13), наприклад: *По тракту на Зеньковъ*, переправа (ХГ СНМ, с. XIV).

Дослідники називають різні способи появи мікротопоназв прийменникового характеру. Одні наголошують на тому, що це лексикалізовані сполуки (Н. Лісняк, О. Лужецька та ін.). Інші вважають, що прийменникові мікротопонімні конструкції виникли внаслідок пропуску того компонента, який обов'язково мав категорію незалежного відмінка і до якого прийменниково-відмінкова конструкція була обставинним означенням. Згодом елемент, що мав категорію незалежного називного відмінка зник, а залишився лише колишній обставинний атрибут (Баньої, 2009, с. 15; Янчишина, 2013, с. 83).

Назви-орієнтири вказують на локалізацію «безіменних» *de facto* об'єктів щодо примітних і загальновідомих на певній території об'єктів (Бучко, 2005, с. 20). У мікротопонімі-словосполучі «прийменник відіграє важливішу роль, аніж іменник, оскільки без прийменника власна назва входила б до низки мікротопонімів простої структури з винятково ідентифікуючими, індивідуалізуючими функціями, але без своєрідної просторової» (Сокіл-Клепар, 2015, с. 663).

У ХГ СНМ виявлено утворення з прийменниками **близь, вь, на, по, при**, які поєднуються з апелятивами,

мікротопоназвами, ойконімами та гідронімами в непрямому відмінку. На підставі аналізу досліджуваного матеріалу ХГ СНМ виокремлено такі конструкції власних найменувань прийменникових форм: відмінкові форми родового відмінка в однині чи множині з прийменниками **близь**: *близь деревни Низы*, торфяник (ХГ СНМ, с. IX), *близь Сумской Ворожбы*, торфяник (ХГ СНМ, с. IX) та ін.; **у**: *У Синолицовки*, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *У слободы Шубиной*, мость (ХГ СНМ, с. XIV); знахідного відмінка в однині чи множині з прийменником **на**: *На Рубановку*, тракт (ХГ СНМ, с. XXVIII), *На село Михайловку*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *На Недригайловъ*, тракт (ХГ СНМ, с. XXVIII), *На слободу Сумскую Ворожбу*, міст (ХГ СНМ, с. XV) та ін.; місцевого відмінка в однині з прийменниками: **въ** (*въ оврагъ Орловомъ* (ХГ СНМ, с. VI)), **по** (*По Сумской дорогъ*, переправа, міст (ХГ СНМ, с. XIV), **при** (*при слободъ Пескахъ*, озеро (ХГ СНМ, с. XVII), *При сельъ Басахъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При Барановкѣ*, мость (ХГ СНМ, с. XV), *при озеръ Кривомъ* (хут. каз. Кряковка, Стрб, с. 160) та ін.). Серед мікротопонімів у формі прийменниково-відмінкових форм найбільш продуктивними є словосполучення з прийменником *при*.

4.5. Мікротопоніми у формі описових формацій

З-поміж зібраного матеріалу фіксуємо й описові багатоконструкційні конструкції, які містять докладний опис місця розташування об'єкта щодо інших на місцевості. За нашими спостереженнями такі сполучення нараховують 25 одиниць, що становить 4,9 % від загальної кількості мікротопонімів. На думку Н. Сокіл, велика кількість таких

сполук свідчить про недостатню завершеність формування мікротопонімів у той час (Сокіл, 2008, с. 139). О. Мосур назвала причини появи таких громіздких номінативних комплексів. З одного боку, це зумовлено специфікою документів, у яких вони зафіксовані, оскільки першочерговим завданням укладачів метрик була економічна оцінка вартості земель і тому локалізацію кожного угіддя окреслювали якомога точніше. З другого боку, в офіційних документах фіксували простонародні назви географічних об'єктів, які (назви) функціонували в момент укладання кадастрів. З третього боку, необхідність диференціювати суміжні об'єкти (Мосур, 2019, с. 179).

Мікротопоніми у формі описових формацій – це утворення на основі поєднання прийменників із кількома загальними і власними назвами, де прийменниково-відмінкова форма містить вказівку на локалізацію мікрооб'єкта. За словами дослідників, описові конструкції вживали для якомога точнішої локалізації місцевого об'єкта в просторі стосовно інших для номінатора (О. Лужецька, Мосур, 2019, с. 179).

З-поміж досліджуваного матеріалу часто в таких конструкціях наявний опис їхнього місця розташування, зустрічаємо й перелік об'єктів, які розташовані поруч: *близь села Великій Бобрикъ, торфяникъ* (ХГ СНМ, с. IX), *между Люботиномъ и Огульсами, сад* (ХГ СНМ, с. LX) та ін.

На основі аналізу зібраних конструкцій ХГ СНМ виокремлюємо такі моделі описових формацій: 1) форми родового відмінка в однині чи множині з прийменникам **близь**: «прийменник + іменник + прикметник + іменник» (*близь слободы Нижней Сыроватки, торфяникъ* (ХГ СНМ, с. IX), «прийменник + прикметник + прикметник + іменник» (*близь Харьковской учебной фермы, торфяник* (ХГ СНМ,

с. IX); 2) форми знахідного відмінка однини з прийменником **на**: «прийменник + іменник + прикметник + іменник» (*На слободу Сумскую Ворожбу, мость* (ХГ СНМ, с. XV)); 3) форми орудного відмінка однини і множини з прийменником **между**, що вказують на розташування об'єкта посеред: «прийменник + іменник + іменник» (*между Привольнымъ и Дядиной, долина* (ХГ СНМ, с. XVI), *между Черемниной и Валками, сад,* (ХГ СНМ, с. LX). Конструкції з прийменником **між** зафіксовано й на Закарпатті (Баньої, 2009, с. 12); «прийменник + іменник + іменник + сполучник + іменник» (*между слободами Лиманомъ и Андреевкой, озеро* (ХГ СНМ, с. XVII)). Крім цього, виявлено поодинокі випадки багатоконпонентних структур із двома, трьома прийменниками – «прийменник + іменник + прийменник + іменник» (*у Изюма ниже Донца, долина* (ХГ СНМ, с. XVI), «прийменник + іменник + прийменник + іменник + прикметник» (*По дорогъ изъ слободы Ново-Покровской въ слободу Старо-Покровскую, міст* (ХГ СНМ, с. XIV)), «прийменник + іменник + прийменник + іменник» (*По тракту на Зеньковъ, переправа* (ХГ СНМ, с. XIV), *Изъ Сумы на Лебединъ, тракт* (ХГ СНМ, с. XXVIII), «прийменник + іменник + прийменник + іменник + іменник + прийменник + іменник» (*По дорогъ изъ города Харькова въ Змієвъ, міст* (ХГ СНМ, с. XIV) тощо.

Зафіксовано й поодинокі конструкції за такими моделями: «іменник + прийменник + іменник»: *прудъ на оврагъ Суходоль* (сц. вл. Александровское (Леоньевка), Стрб, с. 159). «іменник + прийменник + іменник + іменник + іменник»: *колодцы на вершинъ оврага Суходола* (д. вл. Суходоль 2-й (Нижній, Лекаревка), Стрб, с. 159), «іменник + прийменник + іменник + прикметник»: *колодцы на оврагъ Володиномъ* (слоб. вл. Варваровка, Стрб, с. 160),

колодць на оврагъ Лышномъ (хут. каз. Гречишкинъ, Стрб, с. 160), прудъ на оврагъ Боярскомъ (сц. вл. Боярское (Колокольцовка), Стрб, с. 159), прудъ на оврагъ Каменномъ (сел. каз. Каменное, Стрб, с. 159). Дослідники історичної мікротопонімії намагаються пояснити причини появи таких комплексів. Так, О. Мосур зазначила, що «якщо завданням таких пам'яток – уточнювати, чітко означувати той об'єкт, який описувався, то виникає необхідність якомога детальніше передати його розташування, тому, як наслідок, виникали такі громіздкі комплекси» (Мосур, 2016, с. 192). Лінгвісти піддають сумніву онімний статус таких описових формацій. О. Мосур вважає пропріальний статус таких і подібних приїменникових конструкцій «хитким» (Мосур, 2019, с. 182). Д. Бучко називав їх напівтопонімами, або несправжніми онімами, оскільки вони, за його словами, займають проміжне місце між апелятивами і топонімами: процес номінації у них ще не завершився, а вказівку на розташування об'єкта у просторі недоречно вважати власним найменуванням мікрооб'єкта (Бучко, 1981). Подібної думки дотримується і Н. Сокіл, яка зазначала, що ці найменування не вийшли з апелятивної оболонки і не стали ще власними одиницями (Сокіл, 2008, с. 139). Загалом дослідники визнають, що аналіз функціонування і пропріального статусу багатоконпонентних конструкцій, які містять понад три елементи, – одне із проблемних питань історичної мікротопоніміки, недостатньо або побіжно висвітлене в науковій літературі (Мосур, 2019, с. 179).

Як бачимо, з-поміж досліджуваного матеріалу зафіксовано описові формації трикомпонентної, чотирикомпонентної, п'ятичленної, шестичленної структури, серед яких найактивніше функціонують чотиричленні конструкції.

5. Висновки

Отже, запропоноване дослідження є першою спробою структурно-семантичного аналізу мікротопонімів Харківщини. Мікротопоніми Харківської губернії вкотре введено з тексту пам'ятки «Списки населённых мест Российской империи (Харьковская губерния)», враховуючи мовні й позамовні особливості таких найменувань. До мовних особливостей зараховуємо специфіку структури історичних мікротопонімів та їхніх твірних баз. До позамовних феноменів – письмовий (текстовий) спосіб побутування пропріативів. Складність опрацювання таких джерел полягає у відсутності інформаторів, у яких можна уточнити вимову (мовне оформлення) досліджуваних назв.

Вивчення лексико-семантичних особливостей мікротопоназв регіону дало змогу з'ясувати, що твірною базою досліджуваних мікротопонімів слугувала апеллятивна та онімна лексика. На підставі лексико-семантичного аналізу твірних основ виявлено 17 семантичних груп найменувань, похідних від основ, що характеризують рельєф, указують на різноманітні водні реалії, лісові, земельні угіддя, особливості ґрунту, фауну, позначення типу населеного пункту, житлових, культових, господарських приміщень або споруд, а також відіменні, відпрізвищеві, відтопонімні, відгідронімні мікротопоназви. Серед них домінантними є оніми, мотивовані апеллятивами на позначення зниженого рельєфу, гідронімних об'єктів, різноманітних земельних угідь і територій, господарських приміщень або споруд, а також прізвищами (прізвиськами) і топонімами. Інші семантичні групи мікротопонімних одиниць вирізняються меншою кількісною наповнюваністю. З-поміж географічних термінів найбільш продуктивним виявилися апеллятиви

урочище (45), яр (44), дорога (36), що можна пояснити ландшафтними особливостями степового краю та активними торговими зв'язками з різними регіонами.

З погляду структурно-словотвірного аспекту аналізовані мікротопоніми класифікуємо на однослівні, двослівні, трикомпонентні, прийменникові конструкції та описові формації. Однолексемні оніми утворені лексико-семантичним, суфіксальним, конфіксальним, морфолого-синтаксичним способами та основоскладанням. У процесі творення простих мікротопонімів превалює лексико-семантичний спосіб деривації. Серед морфологічних утворень домінують суфіксальні найменування. У межах двослівних мікротопонімів продуктивними є моделі з відапелятивним прикметниковим, відантропонімним, відойконімним залежними компонентами. Нечисленними є мікротопоніми у формі прийменникових словоформ.

Вагоме місце в мікротопоніміконі Харківщини належить багатоконпонентним (аналітичним) структурам, основна функція яких – якомога докладніший опис розташування мікрооб'єктів у просторі.

Список умовних позначень

антр. – антропонім

Бгд – Богодухівський повіт

Ввч – Вовчанський повіт

Влк – Валківський повіт

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь. 2003.

г. – город

гідр. – гідронім

Грінч. – Словарь української мови (упоряд. з додатком влас. Матеріалу Б. Грінченко. Т. 1–4. Київ, 1907–1909

- Гром.** – Громко, Т. В., Лучик, В. В., Поляруш, Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Київ-Кіровоград, 1999. 221 с.
- Дан.** – Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк, 1997. 103 с.
- д. вл.** – деревня владѣльская
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / гол. ред. О. С. Мельничук. К.: Наукова думка, 1982–2012. Т. I–VI.
- Зм** – Зміївський повіт
- Із** – Ізюмський повіт
- Куп** – Куп'янський повіт
- Лбд** – Лебединський повіт
- Личук** – Личук С. В. Словник народних географічних назв Івано-Франківщини. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2018. 312 с.
- Мар.** – Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) (Из: Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). Москва, 1968. С. 206–255).
- ойк.** – ойконім
- Охт** – Охтирський повіт
- пос. вл.** – поселокъ владѣльческій
- пост.** – постоялый
- Ред.** – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т. Львів: 2007.
- род. н.** – родинна назва
- с. вл.** – село владѣльческое
- СГ** – Словник гідронімів України (ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1979. 780 с.
- с. каз.** – село казенное
- слоб. вл.** – слобода владѣльская
- слоб. каз.** – слобода казенная
- Словник** – Словник українських східнослобожанських говірок / уклад.: М. О. Волошигова, К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснова, І. О. Ніколаєнко, Т. П. Терновська, В. Д. Ужченко; за заг. ред.

К. Д. Глуховцевої та В. В. Леснової. Вид. друге, зі змін. й допов. Київ: Талком, 2021. 407 с.

Стрб – Старобільський повіт

Сум – Сумський повіт

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980.

сц. вл. – сельцо владѣльческое

сц. каз. – сельцо казенное

Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 510 с.

ХГ СНМ – Списки населённых мест Российской империи. Т. XLVI. Харьковская губерния: список населённых мест по сведениям 1864 года. СПб. : Издан ЦСК МВД, 1869. 210 с.

Хр – Харківський повіт

хут. вл. – хуторъ владѣльческій

хут. каз. – хуторъ казенный

Чуч. – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів, 2005. 701 с.

Список використаної літератури

Баньої, В. Ф. (2009). *Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття)*: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна.

Білецький, А. О. (1966). Основи етимологічних досліджень ономастичного матеріалу. В *Ономастика*: Республіканський міжвідомчий збірник. Київ: Наукова думка, 3–15.

Бучко Д. (2005). Анойконіми сіл давнього Любачівського повіту. В *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych / redakcja M. Łesiów, M. Olejnik*. Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 17–23.

Бучко, Д. Г. (1992). *Ойконімія Покуття*: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук.

Чернівецький державний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна.

- Бучко, Д. (1994). Ойконіми Покуття, утворені від родових назв. *Проблеми регіональної ономастики: тези доп. і повідомл. наук. семінару*. Київ, 15–16.
- Бучко, Д. Г. (1981). Отапелятивныя топонимы Верхнего Поднепровья. *Proceedings of the XIIIth International Congress of Onymastic Sciences*, Wrocław. Ч. 1, 259–265.
- Горпинич, В. О., Клименко, Н. Ф. (2004). Ойконім. *Українська мова. Енциклопедія*. 2-ге вид., виправл. і допов. / за ред. В. М. Русанівського. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 431–432.
- Гумецька, Л. Л. (1958). *Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.* Київ: АН УРСР.
- Карпенко, О. (2004). Мікротопонім. *Українська мова. Енциклопедія*. 2-ге вид., виправл. і допов. / за ред. В. М. Русанівського. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 345.
- Ковалик, І. І. (2008). Про ономатизацію, трансономатизацію і деноматизацію. *Питання українського і слов'янського мовознавства*. Вибрані праці (с. 280–282) / упоряд. З. Терлак. Львів; Івано-Франківськ. Ч. 2.
- Ковалик, І. І. (1960). Словотворча будова української топоніміки: назви населених пунктів із суфіксом -иц-я (-ниц-я). *Питання українського мовознавства*. Львів, 1960. Кн. 4.
- Лісняк, Н. І. (2004). *Мікротопонімія Західного Поділля*: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна.
- Лужецька, О. Б. (2014). *Мікротопонімія Південно-Західного Опілля*: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна.
- Мосур, О. (2019). Поняття «мікротопонім»: зміст та ознаки (на матеріалі історичної мікротопонімії Самбірського циркулу). *Народознавчі зошити*, 5, 1239–1245.

- Мосур, О. (2016). Складені багатокомпонентні описові мікротопоніми Самбірського циркулу кінця XVIII – початку XIX століття. В *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць / гол. ред. М. Є. Скиба. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., Т. 2. Вип. 10. С. 190–193.
- Мосур, О. С. (2019). *Мікротопонімія кінця XVIII – початку XIX століття: Самбірський циркул*: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна.
- Мурзаев, Э. М. (1974). *Очерки топонимики*. Москва: Мысль.
- Никонов, В. А. (1965). *Введение в топонимику*. Москва: Наука.
- Ординська, І. Я. (2020). Мікротопонімія Північної Хмельниччини: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна.
- Отин, Е. С. (2014). *Происхождение географических названий Донбасса*. Донецк: Юго-Восток.
- Подольская, Н. В. (1965). Вопросы исследования микропонимии. *Питання ономастики*: матеріали II Республіканської наради з питань ономастики. Київ: Наукова думка, 209–214.
- Поляруш, Т. І. (2009). Мікротопонімія і місцевий лінгвальний контекст. *Studia Slovackistica. Ономастика. Топоніміка*: зб. наук. пр. / [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джаганік]. Ужгород: Вид.-во Олександри Гаркуші, Вип. 10. 372–383.
- Поляруш, Т. (2003). Структура і функціонування складених назв у різних класах топонімів. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Мовознавство, 1*, 138–142.
- Поспелов, Е. М. (1967). Географическая терминология в микропонимии Карпат. *Микропонимия*. Москва: Изд. Моск. унта, 23–30.
- Проць, О. І. (2011). *Мікротопонімія півночі Львівської області*: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна.

- Проць, О. (2017). Деривати на -щин(а) у мікротопонімії півночі Львівщини. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 64 (II), 98–103.
- Проць, О. (2019). Складені мікротопоніми півночі Львівщини. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 71 (II), 399–408.
- Сегін, Л. (2021). Структурно-семантичні особливості мікротопонімів Донеччини. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, 7, 142–161.
- Словник мікротопонімів та мікрогідронімів Ровенщини.* (2016) / упоряд. С. В. Шийка. Тернопіль: Астон.
- Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: у 2-х т.* / [упоряд. і ред. Г. Л. Аркушин]. Луцьк: Вежа, 2006. Т. 1 (А–К). 408 с.; 2007. Т. 2 (Л–Я). 536 с.
- Словник мікротопонімії Черкащини* / укл. Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко. Черкаси: Вид. В. Ю. Чабаненко, 2010.
- Сокіл, Н. В. (2008). *Мікротопонімія Сколівщини*. Львів: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка.
- Сокіл-Клепар Н. (2017). Варіантність мікротопонімів Карпат. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*, 1 (27), 291–294.
- Сокіл-Клепар, Н. (2015). Землеробська лексика як складова карпатських мікротопонімів. *Народознавчі зошити*, 3, 660–667.
- Субтельний, О. (1991). *Україна: історія*. Київ: Либідь.
- Суперанская, А. В. (1964). Микропонимия, макропонимия и их отличие от собственно топонимии. *Микропонимия: тезисы совещания*. Москва: Изд. Моск. ун-та, 6–9.
- Суперанская, А. В. (1985). *Что такое топонимика?* Москва: Наука.
- Тараненко, О. О. (2004). Варіанти. *Українська мова. Енциклопедія*. 2-ге вид., виправл. і допов. / за ред. В. М. Русанівського. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 62–63.

- Худаш, М. Л. (1977). *З історії української антропонімії*. Київ: Наукова думка.
- Янчишина, Я. В. (2013). Дериваційні особливості творення власних назв дрібних географічних об'єктів Хмельницького району Хмельницької області. *Лінгвістичні дослідження*, 36, 79–84.
- Woodman, P. (2014). The Interconnections between Toponymy and Identity. *Review of Historical Geography and Toponomastics*, 9 (17–18), 7–20.